

ERMENİ BELGELERİYLE ERMENİ SOYKIRIMI YALANI-5

Mehmet Perinçek

Ermeni Devlet Adamı

**B. A. BORYAN'IN GÖZÜYLE
TÜRK-ERMENİ ÇATIŞMASI**

ERMENİ BELGELERİYLE ERMENİ SOYKIRIMI YALANI-5

Mehmet Perinçek

Ermeni Devlet Adamı

**B. A. BORYAN'IN GÖZÜYLE
TÜRK-ERMENİ ÇATIŞMASI**

Mehmet Perinçek

**BORYAN'IN GÖZÜYLE TÜRK-ERMENİ
ÇATIŞMASI**

© Bu kitabın yayın hakları
Analiz Basım Yayın Tasarım Gıda Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.nindir.
Birinci Basım: Eylül 2006
İkinci Basım: Aralık 2006
Üçüncü Basım: Nisan 2007
Dördüncü Basım: Ocak 2012
Teknik Hazırlık: Analiz Basım Yayın
Baskı: Analiz Basım Yayın • 0212 501 82 87
Yayıncı ve Matbaa Sertifika No: 14071
ISBN: 975-343-462-6
KAYNAK YAYINLARI: 459
ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM GIDA
TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.
Meşrutiyet Cad. Kardeşler Han No: 12/3
34430 Galatasaray-İstanbul
web adresi: www.kaynakyayinlari.com
e-posta: iletisim@kaynakyayinlari.com
Tel: (0212) 252 21 56-99 Faks: (0212) 249 28 92

Mehmet Perinçek

**BORYAN'IN GÖZÜYLE TÜRK-ERMENİ
ÇATIŞMASI**

Ermeni belgeleriyle Ermeni soykırımını yalanını ortaya koymaya devam ediyoruz. Bu kez Ermeni kaynaklarını, Batı'nın Anadolu'yu paylaşma projeleri çerçevesinde inceleyeceğiz. Elinizdeki kitapta, başlıca kaynağımız, Boryan'ın "Ermenistan, Uluslararası Diplomasi ve SSCB"¹ adlı eseridir. Yaklaşık 1000 sayfa hacmindeki bu kitap, çok önemli belgeleri içermektedir. Ancak bu çalışmamızda, Boryan'ın yayınladığı zengin belgeler yanında, Rus-Sovyet arşivlerindeki başka belgelerden de yararlanacağız. Rusya Federasyonu Devlet Arşivi, Rusya Askeri Tarih Devlet Arşivi, Rusya Toplumsal-Siyasal Tarih Devlet Arşivi'ndeki araştırmamızda bulduğumuz bazı önemli belgeler, okuyucunun bilgisine Türkçe olarak ilk kez bu kitapta sunulmaktadır.

¹ B.A. Boryan, Armeniya, Mejdunarodnaya Diplomatija i SSSR, c.1-2, Gosudarstvennoe İzdatekstvo, Moskva-Leningrad, 1928, 1929.

B.A. Boryan Kimdir?

Bagrat Artemoviç Boryan, önemli Sovyet-Ermeni devlet adamlarından ve parti yöneticilerinden biridir. 1903'ten beri Komünist Partisi üyesi olan Boryan, Nijni Çambarak Elizavetpol bölgesinde bir köylü ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelir. Bakû'de 1905-07 yıllarındaki devrimci hareketin içinde yer alır. 1912-13 yıllarında Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin (RSDİP) Bakû Komitesi üyeliğini yapar. 1913-15 yıllarında partinin Tiflis Komitesi'nin üyesidir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Kafkas Cephesi'nde askerler arasında çalışma yürütür. Baskılarla karşı karşıya kalır. 1917 Şubat Devrimi'nden sonra RSDİP (b)'in Petersburg Komitesi üyeliğinde bulunur. 1917-18 yıllarında partinin Bakû Komitesi üyeliği ve Sabunçi-Balahan bölgesi Kızıl Birliği'nin komutanlığı görevlerini yerine getirir. 1917 Ekim Devrimi sırasında Kars'ta askerler arasında devrimci faaliyet yürütmüştür. Kafkaslar'da Sovyet iktidarının kurulmasında etkin rol oynar. Lenin'le kişisel olarak da tanışan ve birlikte çalışmış olan Boryan, o dönemde Merkez Komitesi'nin görevlendirmesiyle Bakû, Tiflis, Erivan, Elizavetpol, Gümrü, Kars, Sarıkamış gibi merkezlerde önemli görevler üstlenir. Düzenli olarak Lenin'e bölgeden raporlar gönderir. Daha sonraki yıllarda ise Toprak Halk Komiserliği'nde, Rusya'daki Ermenistan Ticaret Temsilciliği'nde çalışır, SSCB Devlet Bankası idaresinde bulunur, Finans Halk Komiserliği kurulunda yer alır. Parti'nin 15. ve 16. kongrelerinde Merkez Denetim Kurulu üyeliğine seçilir. Bütün Rusya Merkez Yürütme Kurulu üyeliği yapar. Boryan'ın Sovyet devleti ve Komünist Parti yayın organlarında, birçok bilimsel incelemesi yayınlanmıştır.²

² Bkz. Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin (1970-1977 baskısı) B.A. Boryan maddesi ve G.B. Garibcanyan, V. İ. Lenin i Bolşeviki Zakavkazya, İzdatekstvo Politiçeskoy Literaturi, Moskva, 1971, s.129 vd., 133, 138, 212 vd.

Boryan, Ermeni meselesi üzerinde otorite olarak kabul edilmektedir. Dönemi, üst düzey görevlerde bulunarak geçirmiş ve olayları bire bir yaşamıştır.

"Ermenistan, Uluslararası Diplomasi ve SSCB"

Boryan'ın "Ermenistan, Uluslararası Diplomasi ve SSCB" adlı eseri, 1928 ve 1929 yıllarında Devlet Yayınevi tarafından Moskova ve Leningrad'da yayımlanır. İki cilt olarak

çıkan kitap yaklaşık 1 000 sayfayı bulmaktadır. Eser, Rusça olarak 2 000 adet basılmıştır.

Boryan, bu kitabı nedeniyle Ermeni milliyetçileri tarafından hain ilan edilmiş³ ve çok sert eleştirilere uğramıştır.⁴ Bazıları ise, bu dev eseri görmezden gelerek, unutturmak istemişlerdir.

³ Bkz. Aşot Ayrapetyan, "Kak Turki İ Bolşeviki V 1920 Godu Raspravilis S Armeniyey", Pro Armenia, 1992, No.6.

⁴ Bkz. K.N. Karamyan, Pobjenie Zapadnih Armyan, "Armyanski Vopros" i Mejdunarodnaya Diplomatiya V Posledney Çetverti XIX Veka İ Naçale XX Veka, Yerevanski Gosudarstvennyy Universitet, Yerevan, 1972, s.12, 34, 39, 49.

Boryan, sunuş bölümünde kitabını Ermenistan tarihini incelemek amacıyla yazmadığını belirtir. Ermenistan tarihinden ve Ermenilerin yaşamından alınan kesitler, uluslararası alanda izlenen politikalar çerçevesinde ele alınmıştır.⁵ Yazar, bu ekseninde, Ermeni tarihinin ta derinliklerine inerek, bugünkü süreci yaratan koşulları saptar ve gelinen noktayı açıklığa kavuşturur. Belirli tutarsızlıkları barındırmakla birlikte, Boryan'ın eseri, bu alandaki temel kitaplardan biridir. Kitap, bugün ulaşılması güç olan 19. yüzyıl Ermeni kaynaklarına dayandığı için de, önemli bir kaynak olarak görülmektedir.

⁵ B.A. Boryan, age, c.1, s.38.

Boryan'ın eserini görmezden gelenler, yalnız Ermeniler değildir. Türk tarihçileri ve bilim adamları da, ne yazık ki Boryan'ın belgesel önemini keşfetmemişlerdir. Boryan'ın kitabı bugüne kadar Türkçeye çevrilmemiş, hatta bu kitaptan yararlanan bile olmamıştır.

Boryan'ın 1 000 sayfalık dev eserinin tamamını yayınlamak, "Ermeni Belgeleriyle Ermeni Soykırımı Yalanı Dizisi"nin kapsamını aşar. O nedenle özellikle Türk-Ermeni ilişkilerini ilgilendiren bölümlerini, diğer kaynaklarla besleyerek sunacağız. Denebilir ki, hiçbir önemli ayrıntıyı dışarıda bırakmadan ve ifadelerine dokunmadan Boryan'ın "Ermenistan, Uluslararası Diplomasi ve SSCB" adlı eserini bir nevi hap haline getirdik.

Ancak derinlemesine incelemek isteyen araştırmacılar için, kitabın başlıklarını sıralamakta yarar var:

Birinci Cilt: 1. Ermenistan ve Ermeniler; 2. Ermenistan'da Feodalizm; 3. Ermenistan'da Ekonomi ve Kölelik; 4. İran Ermenileri Arasında Ulusal Kurtuluş Hareketi; 5. Ermenilerin Emelleri ve Çarlık Siyaseti; 6. Rus Çarlığı İktidarı Altında Ermeni Bölgeleri ve Ermeniler; 7. Türkiye Ermenilerinin 1877-1878 Rus-Türk Savaşı'na Kadarki Siyasal ve Hukuki Durumları; 8. Ermenistan, Ermeni Meselesi ve Uluslararası Diplomasi; 9. Berlin Konferansı'ndan (1878-1880) Sonra Ermenilerin Türkiye'deki Durumu ve Devletlerin Siyasetleri; 10. Ermeni Kırımları, Büyük Devletlerin Politikaları ve Ermeni Reformlarının Durumu (1895-1897); 11. Ermenistan, Ermeniler, Meşrutî Türkiye ve Rusya; 12. Ermeni-Gürcü Antagonizmi; 13. Ermeni-Tatar Antagonizmi; 14. Dünya Savaşı Öncesinde Transkafkasya'nın Siyasal Durumu; 15. Dünya Savaşı, Ermeniler ve Ermenistan; 16. Devrim, Ermenistan ve Ermeniler (1917-1918).

İkinci Cilt: 17. Transkafkasya Devleti, Brest-Litovsk Barışı ve Ermeniler; 18. Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti. Türkiye, Almanya ve İtilaf Devletleri; 19. Ermenistan'da Ayaklanma ve İç Savaş (Mayıs Ayaklanması-1920); 20. Ermenistan'ın Sovyetleştirilmesi ve İç Savaş; 21. Sovyet Sosyalist Ermenistan Cumhuriyeti'nde (SSEC) Sovyet İktidarı ve Sovyet Yapılanması; 22. SSEC'de Diktatörlük, Demokrasi ve Ekonomi; 23. Uluslararası Diplomasi, Ermeni Meselesi ve SSEC; 24. Sovyet Diplomasisi, Ermeni Meselesi ve SSEC; 25. SSEC ve Uluslararası Hukuki Durumu; 26. SSEC'nin Evrimi ve Transkafkasya Sovyet

Federatif Sovyet Cumhuriyetleri'nin (TSFSC) Oluşturulmasının Toplumsal Zorunluluğu; 27. Transkafkasya Federasyonu'nun Örgütlenmesi ve TSFSC Sisteminde SSEC; 28. Egemenlik ve Sınıfsal-Siyasal Özü; 29. Milletlerin Kendi Kaderini Tayin Hakk ı ve Devletin Egemenliği; 30. Ermenilerin Kökleri Üzerine.

Boryan da Soykırım Yalanını Gözler Önüne Seriyor

Boryan, bu başlıklar altında Ermeni meselesinin özünü tarihsel temellerine inerek açıklamaktadır. Aynı Kaçaznuni, Lalayan, Karinyan, Mikoyan ve diğer Ermeni devlet adamı ve tarihçileri gibi, Boryan da bugünkü "soykırım" tartışmalarına son noktayı koymaktadır.

11 Haziran 2006, ul. Generala Tyuleneva/Moskova

GİRİŞ

Batı, Osmanlı'nın çöküş döneminde Türkiye'yi paylaşma planlarını birkaç koldan yürütmüştür. Bu planların hayata geçirilmesindeki en önemli araçlardan biri Ermeni meselesi olmuştur. Ermeni meselesi, 1926 yılında yayımlanan Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin saptadığı gibi, "büyük devletlerin Türkiye'de merkezkaç kuvvetleri destekleyerek, Türkiye'nin zayıflatılması ve daha kolay sömürgeleştirilmesi" amacına hizmet etmiştir. Bu temelde "Batı kapitalizminin Ortadoğu'ya taarruza geçtiği anda, Batı ülkeleri kendi güvenlikleri için Türkiye'de köprü mahiyeti taşıyan Ermeni burjuvazisini kullanma yoluna" gitmişlerdir.⁶

⁶ Ansiklopedi'nin Ermeni meselesi maddesi için bkz. Boşaya Sovyetskaya Entsiklopediya, c.3, Aktsionernoe Obşestvo "Sovyetskaya Entsiklopediya", Moskva, 1926, s.434 vd.

Ermeni meselesinin özünü teşkil eden bu saptama, B.A. Boryan'ın "Ermenistan, Uluslararası Diplomasi ve SSCB" adlı eserinde enine boyuna incelenmektedir.

Boryan, emperyalist diplomasinin ezilen dünyada amaçlarına ulaşmak için iki yol izlediğini belirtir. Birincisi, rüşvet, cinayet, yalan ve aldatici vaatler yoluyla kamuoyunu belirlemek ve ayrıca ezilen milletlerin siyasi parti temsilcilerini ve önderlerini ideolojik denetim altına almaktır. İkincisi ise uluslararası antlaşmalar ve savaşlara varan saldırgan politikalarıdır. Emperyalist devletler, Boryan'a göre, Ermeni meselesinde de bu yöntemleri uygulamışlardır. Açıkçası Ermeni meselesi, Doğu meselesinin bir parçası olmuştur. O nedenle mesele, Ermenilerin hareketleriyle değil, Doğu'da çıkarları çatışan devletler arasındaki güç ilişkileri düzleminde çözülmüştür. Ve elbette belirleyici olan siyasi ve ekonomik etkenlerdir; yoksa söylendiği gibi insan sevgisi veya Hıristiyanlık inancı değildir.

Buldukları coğrafyanın stratejik konumu, Ermenileri devamlı olarak emperyalist diplomasinin bir nesnesi haline getirmiştir. Bu yüzden Ermenistan ve Ermeniler, haklarını ve özgürlüklerini korumanın bir öznesi değil, pazarlıkların bir nesnesi, özellikle İngiltere ve

Rusya gibi büyük emperyalist devletler için bir araç olmuşlardır⁷ Boryan, bu tespitlerini şu ifadelerle daha da netleştirmektedir:

⁷ B.A. Boryan, age, c.1, s.3 vd., 208, 235; c.2, s.217

“Ermeni milletinin ‘temsilcilerinin’ önderliğinde Ermeni halk kitlelerinin hareketi, her zaman büyük devletlerin diplomatları tarafından dikte edilmiştir. Bu ‘temsilciler’, her zaman büyük işgalcilerin ellerinde birer silah olmuşlardır.”⁸

⁸ Age, c.1, s.25. Benzer ifadeler için ayrıca bkz. s.345, 347, 371; c.2 s.224.

“Berlin Konferansı’ndan sonra Ermeni meselesi, büyük devletlerin diplomasisi için Türkiye’ye bir baskı aracı haline dönüşmüştür. İngiliz ve Rus diplomasisi (1880, 1895-1896), onları takiben Rus ve Alman diplomasisi (1913-1914), Ermeni meselesini Doğu’daki sömürgeci politikalarının bir aracı olarak kullanmışlardır.”⁹

⁹ Age, c.1, s.24.

I. ORTAÇAĞ'DA ERMENİLER

Boryan'ın tespit ettiği gibi, bir emperyalizm meselesi olan Ermeni meselesinin iyi anlaşılması açısından Ermenilerin tarihsel köklerine inmekte fayda var. Konuya, Ermenilerin tarih boyunca egemen bir devletleri olup olmadığı sorusuyla başlayalım.

Boryan, bu soruya kesin bir cevap verir: Ermeniler, hemen hemen her zaman başka devletlerin iktidarı altında bulunmuşlardır. Bölgede Ruslar, İranlılar, Türkler gibi köklü devlet geleneğine sahip milletlerin oluşu, iç kavgalar ve Ermeni feodalizminin kendine özgü gelişimi, birkaç istisna dışında (II. Artashes ve II. Tigran dönemi) Ermenilerin kendilerine ait bir devlet yapısı geliştirmesine engel olmuştur. Bu nedenle Ermeniler, tarih boyunca İran'a, Yunanistan'a, Roma'ya, Bizans'a, Araplara, Selçuklulara vb. bağlı yaşamıştır:¹

¹ Age, s.5, 8.

"Açıktır ki, Ermeni kralları, bağımsız bir rol oynamamıştır ve egemen hükümdarlar olmamışlardır. Tarihleri boyunca, birkaç küçük istisna dışında, büyük dünya devletleriyle 'birlik'² içinde yer almışlardır. Büyük devletlere bir alet olarak hizmet etmiş, bağımsız ve egemen devlet kuramamışlardır. Ermeni tarihçileri, krallarını Kir'in,³ Roma'nın, Babil'in vb. müttefikliğine kadar yükseltse de, bunu milliyetçi-şovenist bir bakış olarak ele almak ve tarihsel gerçeklere, olgulara üstünkörü bir yaklaşımın sonucu olarak değerlendirmek gerekir."⁴

² Boryan, burada Ermeni milliyetçi tarih yazımının "birlik/müttefiklik" tezine ironik bir şekilde atıfta bulunmaktadır.

³ İran hükümdarı.

⁴ Age, s.47 vd.

Boryan, o dönemle ilgili başka önemli bir noktaya daha dikkat çekmektedir. Esas olarak başka devletlerin hükümranlığı altında yaşayan Ermenilere Batı'nın ilgisi Ortaçağ'ın ilk dönemlerinde başlamıştır. Batı'nın Katolik kralları, Ermenileri Papa'ya bağlayarak onları sömürgeci politikalarında kullanma amacı gütmüşlerdir. Papa, Ermenileri Filistin'deki haçlılara yardım etmek için önemli bir araç olarak görmüştür. Ermeniler, Katolikle ştirilerek Haçlı Seferleri'nde silahlı bir kuvvet olarak kullanılacaktır. Böylece Ermeniler, Müslüman Doğu'da Batı için askeri ve siyasi bir silaha dönüşebilecektir. Ayrıca Ermeni tüccarlar aracılığıyla İpek Yolu'nun kontrolü ele geçirilebilecektir. Bu amaçla Ermenilerin yaşadıkları bölgeler misyoner akınına uğramıştır.

Zaman zaman Ermeni kralları bu meseleye olumlu bakmışlar, hatta Haçlı Ordularının yardımı karşılığında Katolik kilisesini tanıyacakları sözü vermişlerdir. Ancak Batı'nın vaatleri o zaman da boş çıkmıştır. Ermeniler, Batı tarafından yalnız bırakılmıştır.⁵ İlerleyen yıllar Batı'nın bu planlarından vazgeçmediğini ve bu projeyi tekrar yürürlüğe koyacağını gösterecektir.

⁵ Age, s.10 vd., 19, 210.

II. OSMANLI DEVLETİ VE ERMENİLER

İşgalin Bir Aracı Olarak Ermeni Meselesi

Ermeni meselesinin gerçek yüzünün açıklığa kavuşturulmasındaki en önemli noktalardan biri, Türkiye Ermenilerinin Osmanlı döneminde hangi siyasal, toplumsal-ekonomik şart ve koşullarda yaşadıklarının incelenmesidir. Lenin'in yakın mesai arkadaşlarından Boryan, bu noktanın üzerinde ayrıntılarıyla durur ve bugüne kadar hep çarpıtılmış tarihsel gerçekleri gözler önüne serer:

"Türkiye Ermenilerinin siyasal-ekonomik ve hukuksal durumu, iki döneme ayrılmaktadır: Birinci dönem, 1877-1878 Türk-Rus Savaşı'na kadar; ikinci dönem ise Berlin Anlaşması'ndan bugüne kadar. Bu ayırım, bir taraftan Ermeniler açısından istenmeyen sonuçlar doğuran olguların açıklığa kavuşturulması, diğer taraftan uluslararası diplomasi, özellikle Rus diplomasisinin, Ermeni meselesinin çözümündeki rolünün ortaya konması açısından önem taşımaktadır. Bunun için Türkiye Ermenilerinin hayat koşullarını, Rusya'nın iktidarı altına girmek isteyip istemediklerini ve millî özerkliğe ve kendi devlet yapılarına sahip olma eğilimlerini açıklığa kavuşturmak gerekiyor.

"Ermeni ve diğer tarih yazınında ve yayımlarında, Ermenilerin Türk iktidarı yönetiminde İslamın baskısı, haksızlığı, sömürsü ve tecavüzleri altında en karanlık dönemleri yaşadıklarını, Hıristiyan halklar için utanç verici bu durumdan kurtulmaya can attıklarını öne süren bakış açısı bir hayli yaygındır.

"Çıkarları, topraklarını genişletmekten ve yeni pazarlar ele geçirmekten geçen hâkim sınıflar ve en önce diplomatlar; bilim adamı, 'manevi kültürün' temsilcileri gibi uşakları aracılığıyla, basın yayın organlarıyla kendilerine gereken 'kamuoyunu' yaratırlar ve bu şekilde sömürüye, tecavüze ve talana dayanan işgalci amaçlarını aklarlar. Doğaldır ki, Batı Avrupa Hıristiyan devletlerinin çıkarları, onları toplum katmanları ve Avrupa halk kitleleri arasında Asya'nın Müslüman dünyasına karşı uygun bir şekilde kamuoyu yaratmaya itti. Böylece kamuoyu, sözum ona ezilen Hıristiyan halkları, özellikle de 'Slav kardeşlerini' Türk boyunduruğundan kurtarma amacıyla Türkiye'ye karşı savaş ilanına hazırlanacaktı."⁶

⁶ Age, s.171 vd.

Ermenilerin durumunun, özellikle 1878 yılından sonra büyük devletler tarafından Osmanlı'nın işlerine müdahale aracı olarak kullanıldığına dikkat çeken Boryan, bu tespitlerin ardından Hıristiyanların ve Ermenilerin yaşam koşullarıyla ilgili gerçekleri ve olguları ele alır.

Osmanlı Devleti ve Hıristiyanlar

Boryan, İstanbul'un Türkler tarafından fethinin İslamın Hıristiyanlık üzerinde kültürel bir üstünlük sağlamasına yol açtığını ifade eder. Ünlü Rus Doğubilimcisi Bartold'un "Müslüman dünyasının kültürü, Hıristiyan dünyasından üstündü⁷ sözlerinin altını çizen Boryan, şöyle devam eder:

⁷ Bartold, Kultura Musulmanstva, Petersburg, 1918, s.6'dan aktaran: B.A. Boryan, age, c.1, s.172.

"Avrupa'nın müdahalesine, yani Batı'nın ve Rusya'nın saldırgan politikalarına kadar Hıristiyanların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki durumu, emekçi kitlelerinin Hıristiyan devletlerindeki durumundan daha iyiydi. Bartold, 'Hıristiyanların Müslüman hâkimiyeti altındaki durumu ilk dönemlerde iyiydi' diye yazmaktadır. Hıristiyan köylüler, kendi kavimlerinden toprak ağaları tarafından o kadar sömürülüyor ve köleleştiriliyordu ki, onlar Türk iktidarı altında bulunmayı kendi soylularının hâkimiyeti altında kalmaya tercih ediyorlardı."⁸

⁸ Age, s.172.

Boryan, bu tespiti Milan dükünün elçisiyle Kral Alfonso'nun yaptığı görüşmeyi örnek göstererek pekiştirir. Yapılan görüşmeden, Arnavut köylülerinin, Türk hâkimiyetini kendi soylularının hâkimiyetine tercih ettiği ortaya çıkmaktadır. O bölgede yaşayan insanlar, iyi ve insancıl Türk yöneticilere sadıktır. Bunun sonucunda birçok Arnavut, İslamı kabul etmiştir. Ayrıca Boryan'a göre Avrupa'nın hâkim sınıfları arasındaki anlaşmazlıklar ve Katolik din adamlarının Papa'nın iktidarında teokratik bir devlet kurma çabaları, onların maddi çıkarları ve en kısa zamanda Türk iktidarı altında yaşamayı tercih eden emekçileri sömürme amacıyla açıklanabilmektedir.⁹

⁹ Ç. Miatoviç, Konstantin, Posledni Vizantiyski İmperator, İli Zavoyevaniye Konstantinopolya Turkami V 1453 g., İzd. Suvorina, Petersburg, s.9 ve Narodı Turtsii, Petersburg, 1879, s.16, 53 vd.'dan aktaran: B.A. Boryan, age, c.1, s.173.

Ermenilerin Toplumsal-Siyasal Durumu

Boryan, ardından özel olarak Ermenilerin Osmanlı dönemindeki durumlarını ele alır ve şu tespitleri yapar:

"İstanbul'un 1453 yılında II. Mehmet tarafından fethi, Ermenilere yönelik hiçbir zulme yol açmamıştır ve genel olarak onlar açısından hiçbir olumsuz sonuç doğurmamıştır. Tam tersine, tarihsel kaynaklar, Mehmet'in Ermenileri sevdiğini ve Ermeni milletini devlet için yararlı bir öge olarak gördüğünü, tebaasına insancıl yaklaştığını, tecrübelerine ve mali işlerdeki bilgilerine saygı duyarak Ermeni zanaatkâr ve tüccarlarını İstanbul'a davet ettiğini yazmaktadır. Aynı şekilde Sultan I. Selim de, 1513 yılında Tebriz'i fethederek diğerleriyle birlikte bütün Ermeni zanaatkârları da İstanbul'a

getirtmiştir. 'Millî Ermeni tarihi, Türk sultanlarının XVI. yüzyıldan itibaren bugüne kadar (1876) Ermenileri esas olarak sevdiklerini ve imkânları ölçüsünde desteklediklerini ileri sürmektedir.' Onlara yönelik genel bir baskı olmamış, hükümet, tebaasının çıkarlarını gözetmiş ve tek tek kişilerden ve hükümet memurlarından Ermenilere yönelik baskı teşebbüslerinin kökünü kurutmıştır. Ermeniler tarafından bakacak olursak; onlar, sadece barış içerisinde yaşamamış, ayrıca Türk silahının başarılarından büyük mutluluk duymuştur. 1606 yılında Kıbrıs'taki Rum ayaklanmasının Türkler tarafından bastırılması Ermeniler arasında mutluluk yaratmıştır. 1780 yılında Suvorov,¹⁰ raporunda İran Şahlığı hâkimiyeti altındaki Ermenilerin ezildiğini ve sömürüldüğünü ve bunların birçoğunun Türkiye'ye kaçtığını yazar. Öyle ki, Türkiye'deki Ermeniler, İran'dakilere oranla daha iyi yaşamışlardır. Rusya'dakilerle ilgili olarak ise Linch, 'Ermenilerin birçoğu uzaklara gidiyor, özellikle de Türk hükümetini tercih ediyorlar' demektedir.

¹⁰ Rus Çarlığı'nın önemli komutanlarından.

"1821 yılında Hassan Han, Kars bölgesinden esirler almış ve Ermeni esirler, Agasi tarafından kurtarılmıştır. Agasi, dindaşları olan Ermenilerden Rus topraklarında yaşamalarını istemiş, fakat Ermeniler reddederek Türkiye'ye geri dönmüşlerdir. Bu olayı, H. Abovyan anlatmaktadır. Ermenilerin Türkiye'ye geçişinde 1795 yılı önemlidir. XVII. yüzyılda, Akop Karnetsi'nin yazdığına göre, Türkiye'de örnek olacak bir düzen hüküm sürmektedir. Yazar, Hıristiyan devletlerinde bir Müslüman ülkesi olan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gibi bir düzenin olamadığından yakınmaktadır."¹¹

¹¹ Forts, 1876, c.1, s.369 vd.; Sobranie Aktov, Otnosyaşışya K İstorii Armyanskogo Naroda, c.2, Moskva, 1838, s.68; H.F.B. Linch, Armeniya, Putyovye Oçerki İ Etyudi, Tiflis, 1910, c.1, s.589; Avdelbekyan, Nork, c.3, 1923, s.106 vd.; Raffi, Taçkaayk, Tiflis, 1895'ten aktaran: B.A. Boryan, age, c.1, s.173 vd.

Boryan, bu olguların önemine rağmen, Ermeni meselesinin aydınlatılması açısından pek dikkate alınmadığını ifade eder. Boryan'a göre Çarlık diplomatları ve Avrupalı bilim adamları, Ermeni meselesine sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyanlara, özellikle de Ermenilere karşı barbar politikaları çerçevesinde yaklaşmışlardır. Boryan, 1802 yılında Rus ordularının Bambak'ı işgal ettiğinde Türkiye Ermenilerinin Rus Genelkurmay Başkanı'na gönderdiği mektubu örnek göstererek bu görüşleri çürütmeye devam etmektedir:

"Böyle biliniz: Biz, Türk sultanına öyle bir sadakat duyuyoruz ki, onun düşmanlarını istemiyoruz. Gelişinizin ve ordularınızla ülkemize yerleşmenizin iyi bir tarafı yoktur. Ülkenize geri dönünüz. Eğer ülkenize gitmezseniz o zaman başınız bizimle belada olacaktır. Tanrı iyi nedir bilir, yoksa bizden günah gider."¹²

¹² Aktı, Sobranniye Kavkazskoy Arheografiçeskoy Komissiyey, c.2, s.1173'ten aktaran: A.B. Boryan, age, c.1, s.174.

Bu örnek üzerine Boryan, 1828-1829 Rus-Türk Savaşı'nın Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'nun en sadık tebaası olduğunu kesin olarak kanıtladığını belirtir. Boryan'ın ifadesiyle Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki durumlarından hoşnuturlar ve Rus Çarlığı'nın hükümranlılığını reddetmemektedirler. Bunda Rusya'daki vergilerin yüksek oluşu da rol oynamaktadır. Bambak Ermenileri, Osmanlı devletine 1969 ruble vergi öderken, 1807 yılından sonra Rus hükümranlılığı altında 4 023 ruble vergi ödemişlerdir. Bu yükün esas

kısmi ise Ermeni köylüsünün sırtına binmiştir.

Ekonomik gerekçelerin yanında Osmanlı'daki hukuksal durumlarının Rusya'ya oranla daha güvenli olması da Ermenilerin Türk hükümetini yeğlemelerinin nedenlerinden biridir. Birçok Ermeni, Rusya'da para kazanırken, yakınlarını Türkiye'de bırakmakta ve gelirlerini Türkiye'ye aktarmaktadır. Boryan, bu tespitlerini şöyle örneklendirir:

"Aileleri Türk paşalıklarında bulunuyor ve ülkenin zenginliklerini yurtdışına götürüyorlar" diye yakınmaktadır bir Rus memuru. 1835 yılında Baron Vrangell, Baron Rozen'e 'Gümüşhane'de idari makamlar, Rum ve Ermenilere dini ayinleriyle ilgili hiçbir baskı yapmıyorlar. Ticaret, tamamen Rumların ve Ermenilerin, elinde' şeklinde yazmaktadır. Marx ise 'Hıristiyanlar, Türkiye'de dinsel özgürlüklerden Avusturya ve Rusya'dakilere göre daha çok yararlanıyorlar' demektedir. Bu arada Avrupa devletleri, kendi ülkelerinde emekçilerin çok daha kötü şartlarda yaşadığını gizleyerek ve Türklere karşı yağma seferlerini aklamak için, Hıristiyanlara özgürlük sloganını kullanarak Türkiye karşıtı kampanya yürüttüler. Bu şekilde Hıristiyanların ağır şartlarda yaşadıkları uydurması, Avrupa devletlerinin sömürgeci işgallerini gerçekleştirmeleri için bir araç oldu. 1830 yılında Pankratov, Kont Paskeviç'e ¹³ 'Türk ağaların hemen hemen bütün toprakları, gâvurlar (Hıristiyanlar) tarafından işletiliyor ve neredeyse bütün ticaret ve bütün zanaat Hıristiyanların elinde' diye yazar. Neredeyse her yerde Türkiye ekonomisi, Hıristiyanların elindedir. Bu durum, Ermenilerin Türkiye'nin çıkarlarını niçin kiskançça savduklarını açıklamaktadır. 1828 yılında Paskeviç, Nesselrode'ye ¹⁴ 'Benim Gümrü'ye (önceden Aleksandrapol, şimdi Leninakan) gelişime kadar Türkler, Ermeni ajanları aracılığıyla bizim topraklarımızda ne olup bittiğini oldukça iyi bir şekilde öğreniyorlardı' şeklinde yazar. Buradan da görülmektedir ki, Ermeniler, Çarlık hükümetine İran'la ilgili bilgi gönderdikleri zaman onları 'onurlu', Rus hükümetine sadık saymışlar; aynısını Türk komutanlığına yaptıkları zaman ise onları ajan ilan etmişlerdir. Çar memuru, Ermenilerin Türk hükümetinden memnun olmasını ve Osmanlı İmparatorluğu'nu ve bununla birlikte kendi yurttaşlarını Rus sömürsünden korumasını bir türlü kabullenememektedir."¹⁵

¹³ Erivan Kontu.

¹⁴ Çarlık Rusyası'nın Dışişleri Bakanı.

¹⁵ Aktı, c.3, s.228; c.5, s.491; c.8, s.889; Forts, 1876, c.1, s.372; Marx i Engels, Sobr. Soç., c.10, s.181; Aktı, c.7, s.842; c.5, s.573'ten aktaran: B.A. Boryan, age, c.1, s.175 vd.

Ermenilerin Diğer Halklarla İlişkileri

Boryan, eserinin bu bölümünde Türkiye'de yaşayan halkların birbiriyle olan ilişkilerini de ele alır:

"Rus diplomasisi, işgalci amaçlarla Türkiye'ye karşı silah olarak kullanma imkânları

açısından, Türkiye’de yaşayan halklar arasındaki ilişkileri ilgi alanı içinde görmüştür. Ancak gerçek şudur ki, Türkiye’deki halklar tam bir uyum içinde yaşamıştır, onları kullanmak, ihtimal dışı gözükmektedir. Paskeviç, 1829 yılında bu meseleyle ilgili olarak Nesselrode’ye şöyle yazar: ‘Nasturilerin,¹⁶ Ermenilerin ve Keldanilerin¹⁷ çoğunluğu, Yezidiler gibi katlanılmaz tarikatlara mensup Müslümanlarla eşit şartlarda Kürtlerin yanında sığınacak yer buldular ve birlikte tam bir uyum içinde yaşıyorlar.’

¹⁶ 5. yüzyılda Hıristiyanlık içinden çıkmış bir tarikat. Tarikatın ismi, kurucusu İstanbul Patriği Nestorî’den geliyor.

¹⁷ Sami kökenli bir aşiret.

“Türkiye’de farklı inançlara mensup halkların düşmanlık ve nefretten yoksun olarak yaşadıklarını Kırım seferi zamanındaki olgular da kanıtıyor: ‘Alaşkert Sancağı eski Müdürü Mamed Bey, bu sancağa 200 Kürt atlısıyla birlikte geldi. (...) Bütün yerli halkla dostane ilişkiler kurdu ve kışı geçirmek üzere Malazgirt’e gitti.’ Kürt beyleri, savaş zamanında olduğu gibi sonrasında da Ermenileri himaye etmiş ve onları korumuştur.

“Kürtler, Ermenilerle sadece dostça yaşamamış, hatta yaşlı Martirosyan’ın Azerbaycan Başpiskoposu İsak Sasunyants’a 1855 yılında yazdığı mektuptan anlaşıldığı gibi, onların etkisinde kalmışlardır: ‘Ermeniler, Nasturiler gibi Kürtler de benim sözümü saygıyla dinliyor. Bu durumu güçlendirmek için Sayın Konsolos’a (Rus-BB) takdim edilmek üzere size saygın Ermenilerin, Nasturilerin olduğu gibi saygın Kürtlerin de mühürlü mektubunu gönderebilirim.’ Yukarıdaki alıntılar, meselemizi ilgilendiren noktaları, Ermenilerin Türkiye’de köleleştirilip köleleştirilmediğini ve hiçbir hakka sahip olup olmadığını ve kurtuluşları için Rusya’nın himayesine ihtiyacı olup olmadığını netleştiriyor.”¹⁸

¹⁸ Aktı, c.7, s.786; c.11, 1878, s.226; Mşak, 1878, No.6, s.370; Aktı, c.11, s.479’dan aktaran B.A. Boryan, age, c.1, s.176.

Boryan, Ermenilerin yaşadığı koşullarla ilgili çok zengin kanıtlar getirmektedir. Burada birkaç örneğe değinmekle yetineceğiz.

Örneğin Poruçik¹⁹ Militski’nin 1834 yılında Baron Rozen’e gönderdiği raporun uzun bir bölümünü aktarır. Rapor, Rus hâkimiyetinden kaçıp Türkiye’ye sığınan Rusya Ermenileri üzerinedir. Konuyu araştırmakla görevlendirilen Militski, kaçan Ermenilerin kesinlikle geri dönmek istemediklerini, hatta ailelerini de Türkiye’ye getirdiklerini anlatıyor. Boryan, Militski’nin raporunun, Türkiye Ermenilerinin ekonomik, siyasal ve hukuksal düzlemde Rusya Ermenilerine göre daha iyi şartlarda yaşadığının kanıtı olduğunu tekrar ediyor. Boryan, o bölgedeki Rusya Ermenilerinin hepsinin Türkiye’ye kaçamamasını ise, Çarlık hükümetinin kaçakları en ağır şekilde cezalandırmasına bağlıyor. Boryan, bu görüşünü de, Rozen’in Nesselrode’ye gönderdiği başka bir mektupla belgeliyor. Boryan, Rusya’da ağır şartlarda yaşayan Ermeni köylülerin açlıktan kurtulmak için Türkiye ve İran’a kaçtığını gösteren bir başka belgeye daha okuyucunun dikkatini çekmektedir.²⁰

¹⁹ Eski Rus ordusunda mülazım rütbesinde subay.

²⁰ Aktı, c.8, s.883 vd.; c.7, s.34’ten aktaran: B.A. Boryan, age, c.1, s.159, 176. Ayrıca bkz. s.161, 163 vd.

Ermenilerin Ekonomik-Hukuki Durumu

Boryan, Ermenilerin Türkiye'deki ekonomik durumuyla ilgili şu tespitleri yapıyor:

"Rus ordusu, Türkiye'ye seferleri sırasında Türkiye Ermenistanı'nda inanılmaz sayıda hayvanla ve dolu ambarlarla karşılaştı. Öyle ki, Rusya Ermenistanı'nın ve Transkafkasya'nın hiçbir bölgesinde böyle bir manzara göremezdiniz.

"Türkiye'deki Ermenilerin ekonomik yaşam koşullarına bir göz atalım ve verilen haberlerin gerçek mi, yoksa çağdaşların ipsiz sapsız açıklamaları mı olduğunu görelim.

"İlkönce toprağın kullanımı. 'Türkiye'de Ermeni köylüleri, toprağın azlığından şikâyetçi değil. Oysa Gümrü'de (Rusya'da-BB) toprağın yetersizliği korkunç denecek ölçülerdedir.' Türkiye'de toprak sahipliği ve toprak kullanımı, işletim için herhangi bir sınırlamaya tabii değil. Hıristiyan köylülerin ekonomik durumu, Müslümanlardan, Türklerden, Kürtlerden vd., daha iyi. Bir Ermeni gezgini ve milliyetçisi olan A-do'nun, Türkler ve Kürtler, Ermenilere göre nasıl yaşıyorlar sorusuna, Ermeni köylüleri şöyle cevap veriyor: Kürtler, Ermenilere oranla daha fazla esaret altında. Türk köylüler de sömürülüyor ve köleleştiriliyor; milliyetin burada hiçbir önemi yok: 'Sömürücüler için millî ayırım yok'; Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkim sınıflarının ekonomik sömürüsü ve Türk hükümetinin hukuk kurallarına göre, köylü nüfusa eşit muamele yapılıyor. Türk hükümeti, 'ister Ermeni, ister Süryani, ister Kürt ya da Türk olsun', ayırım yapmayarak, hâkim sınıfların çıkarlarını koruyor.

"Yetkili kişilerin genel devlet sömürüsü dışında, Kürt yetkililerin sömürüsü var. Bunlar, 'Türk hükümetinin zayıflığını ve güçsüzlüğünü kullanarak, Kürtlerin yanında Hıristiyanları ve Müslümanları da hükümet yetkililerinden ve mültezimlerden daha çok sömürüyorlar'; bu olgu maraba kurumuyla doğrulanıyor."²¹

²¹ Mşak, 1877, No.78; 1878, No.26; L. Sarkisyan, Ayts Tyurkats Ayastan, Tiflis, 1890, s.71 vd.; A-do, Vanı, Biglısı Yev Erzerum Vilayetner, Erivan, 1912, s.278, 303; Rollen-Jackman, "Armeniya, Armyane İ Traktarı", Polozhenie Armyan V Turtsii, Moskva, 1896, s.52'den aktaran: B.A. Boryan, age, c.1, s.178 vd.

Marabalık ilişkisini ayrıntılı bir şekilde açıklayan Boryan, ardından şu noktalara dikkat çekiyor:

"Kürt ağa için millî bir kimlik yoktur. Kürt maraba, hukuksal ve ekonomik olarak Ermenilerden de daha kötü durumdadır. Gezginin Kürtler maraba olarak nasıl yaşıyorlar ve Kürt ağa onlara nasıl davranıyor sorusuna, Ermeniler şöyle cevap verirler: Aynı durumdaki Ermenilerle karşılaştıracak olursak Kürtlerin durumu daha da ağır. A-do'nun hazırladığı tablodan görüyoruz ki, Kürt ağaya bağlı 77 köyden 62'si marabalardan, 15'i ise özgür köylülerden oluşuyor. Birinci gruptaki Ermeni köylerinin sayısı 18, ikinci grupta ise 8. Görüldüğü gibi millî ayırım hiçbir rol oynamıyor.

"Müslüman köylülerin durumu, daha iyi değildi; üzerlerindeki baskı ve sömürü, Hıristiyanlardan daha hafif değildi. Onların da şikâyetleri sonuçsuz kaldı, kimi zaman onlar da vergi toplayıcılarının 'yağmasına' ve sultanın ve Türk hükümetinin kanunları yerine getirmemesine karşı Avrupa'nın korumasını talep ettiler.

“Trabzon bölgesinde Müslüman olan Oflu köylüler yaşar. Yaklaşık 60-70 bin kişi. 1893 yılında aşar nedeniyle mültezimle aralarında anlaşmazlık çıkar. Oflular, mültezimin haksızlığını protesto ederler, kaymakama, valiye şikâyetle bulunurlar ve sultana telgraf gönderirler. Hiçbir cevap alamazlar ve şikâyetleri sonuçsuz kalır. Bunun üzerine Oflular, II. Wilhelm’e telgraf çekmek için Batum’a bir heyet yollarlar. Telgraf şöyledir: ‘Kayzer, sen bizim sultanımızın samimi dostusun. Sultanın kendi yazdığı kanunları tatbik etmelerini emir vermesi için, senin aracılığını rica ediyoruz, yalvarıyoruz. Vergi toplayıcıları bütün kanunlara karşı gelerek ve onları ihlal ederek bizleri soyuyor. Eğer sen bizi bu dayanılmaz durumdan kurtaramazsan, yalvarırız iltica edecek, gidecek bir yer ayarla.’ Wilhelm, telgrafı aldıktan sonra İstanbul’daki elçisi aracılığıyla sultana şikâyeti bildirir. 1894 yılında inceleme yapmak üzere iki müfettiş gönderilir, ancak meselenin üstü örtülür.

“Aktarılan bu olay göstermektedir ki, Ermenilere baskı yapmak üzere özel bir uygulama yoktur; uygulamalar, Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan bütün emekçi nüfusa yöneliktir. İşaret etmek gerekir ki, hatta o dönemlerde Ermeniler, Müslümanlardan daha iyi yaşamıştır. Bu durum, özellikle önem taşımaktadır, çünkü diğer kaynakların aksine Ermenilerin kendileri, Ermeni şovenistlerinin bile zikrettikleri bu durumu doğrulayan olguları tespit etmektedir.”²²

²² A-do, age, s.278 vd.; Hajak, Arkere Taçkastanum, Baku, 1903, s.73’ten aktaran: B.A. Boryan, age, c.1, s.180 vd. Boryan, Türkiye Ermenilerinin ezilmesinin, dinsel değil, sınıfsal nedenlerden kaynaklandığını vurgular. Geniş Ermeni kitleleri, Ermeni kapitalistlerinin baskısı altında ezilmektedir. Türkiye Ermenileri arasındaki sınıf savaşı, Müslümanlar arasındakine göre, çok daha keskindir. Ermeni hâkim sınıfları, geniş Ermeni emekçi kitlelerini despotça sömürmekte ve köleleştirmektedir. Hatta bu yüzden Türkiye Ermenisi emekçiler, Müslüman boyunduruğunu dindaşlarının boyunduruğuna yeğliyorlar.²³

²³ B.A. Boryan, age, c.1, s.188.

Boryan, eserinde, Türkiye Ermenilerinin anayasası olarak adlandırdığı 1863 yılında ilan edilen Ermeni Milleti Nizamnamesi’ni de değerlendirir. Boryan’a göre Ermeni anayasası, Ermenilere, millî-kültürel özerklikten fazlasını, devlet özerkliğinden ise azını vermiştir. Boryan, Ermeni tarihçilerin anayasa konusunda yaptıkları çarpıtmaları da gözler önüne serer ve gerçekleri ortaya koyar.²⁴

²⁴ Age, s.195, 206.

Y. Gegamyan, S. Gabrielyan, B. İşhanyan, A. Karinyan gibi siyaset ve bilim adamları da aynı Boryan gibi Ermenilerin Osmanlı’da iyi şartlarda ve Müslümanlarla eşit haklara sahip olarak yaşadıklarını ifade etmişlerdir.²⁵

²⁵ Bkz. K.N. Karamyan, age, s.16, 45; A.B. Karinyan, Ermeni Milliyetçi Akımları, Kaynak Yayınları, Nisan 2006, s.32, 36 vd.

Batı’nın ve Rus Çarlığı’nın Ermenileri Kullanma Politikası

Görölmektedir ki, Boryan'a göre, Ermenilerin, Türk iktidarına karşı ayaklanmasını veya başka bir devletin himayesini gerektirecek nesnel koşullar yoktur.

Peki ne olmuştur da, özellikle Berlin Konferansı'yla birlikte Ermeni meselesi alevlendirilmiş ve uluslararası bir mesele haline gelmiştir, getirilmiştir? 1877-78 Rus-Türk Savaşı'na kadar millî-ayrılıkçı bir harekette bulunmayan Ermeniler,²⁶ nasıl olmuştur da kısa bir sürede "bağımsız Ermenistan" noktasına gelmişlerdir, getirilmişlerdir?

²⁶ B.A. Boryan, age, c.1, s.51 vd.

I. Petro'yla birlikte Rusya'nın güneye inme politikasının ortaya çıkması ve Rus-Türk savaşlarının başlamasından sonra, Rus Çarlığı, hedeflerine ulaşmak için, Doğu'nun Hıristiyan halklarını kendi tarafına çekmek zorundaydı. II. Yekaterina'nın Türkiye'nin Hıristiyan halklarına seslenen bildirgesini yayımlaması ve aynı dönemde "Rusya himayesinde Ermeni-Gürcü Çarlığı" projelerinin geliştirilmesi bu politikanın uygulamalarıydı. Boryan'ın ifadesiyle I. Petro, aynı Katolik kralları gibi amaçlarına ulaşmak için Ermenileri bir araç olarak kullanmak istiyordu.²⁷ Ermenileri kullanma politikası, artık hem Avrupa'nın hem de Rus Çarlığı'nın resmî politikası haline gelmişti. Buna paralel olarak gelişen Ermeni milliyetçiliğinin incelenmesi, konuya açıklık getirecektir.

²⁷ Age, s.52, 136 vd., 141, 212.

III. ERMENİ MİLLİYETÇİLİĞİNİN GELİŞİMİ VE KARAKTERİ

İsrael Ori ve Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşu

İsrael Ori, Ermeni milliyetçiliğinin ve özerk Ermenistan fikrinin ilk ideologu sayılıyor. Ori, Ermenileri "inançsızların" hükümranlığından kurtarmak için, önce Batı Avrupa'dan, ardından Çar I. Petro'dan silahlı kuvvet talep eder. Ori'ye göre, Ermenilerin özgürleşmesi, etkin diplomatik faaliyetlerle ve Hıristiyan devletlerin askerî gücünden yararlanarak gerçekleşecekti. Boryan'ın ifadesiyle dış güçlere bel bağlayan bu politika, Ermeni milliyetçiliğinin gelişimine damgasını vuracaktır.²⁸ Bu saptamayı, Ermeni komünistlerinin hemen hepsi paylaşmaktadır. Örneğin Karinyan, yine Kaynak Yayınları tarafından yayımlanan kitabında, Ermeni milliyetçiliğinin tarihini, "emperyalizmle işbirliği tarihi" olarak özetlemiştir.²⁹

²⁸ Age, c.2, s.293.

²⁹ Bkz. A.B. Karinyan, age.

Grigori Artsruni ve Ermeni Milliyetçiliğinin İşbirlikçiliği

1870-1880 yıllarında, artık Ermeni milliyetçiliğinin en hızlı savunucusu Grigori Artsruni'dir. 1876 yılındaki Bulgar isyanı sırasında büyük devletlerin elçileri, Balkanlar'daki durumu değerlendirmek ve kendi çıkarlarını sağlayacak önlemler almak üzere İstanbul'da toplanırlar. Tam bu dönemde Artsruni, Ermeni aydınları arasında ibretlik bir tartışma başlatır. Bulgarların kendi devletlerini kurma yolundaki adımları, Batı ve Çarlık diplomasisinin de etkisiyle Ermeni aydınları arasında da ayrılıkçı eğilimleri ateşlemiştir. Ermeni ticaret sermayesinin ve feodallerinin ideolojik alandaki temsilcileri, gerek Bulgar ayaklanmasından gerek İstanbul'daki zirveden yararlanarak, yayın organlarında bağımsızlık sırasının Ermenilere geldiği propagandasını seslendirirler.

Grigori Artsruni, Ermeni liberal burjuvazisinin eğilimlerini yansıtmak için Tiflis'te yayınladığı Mşak gazetesinin başyazısında, Ermeni halkını Osmanlı İmparatorluğu'na karşı özgürlük için ayaklanmaya çağırır. Ancak bu çağrı Türkiye Ermenileri arasında yankı yaratmaz. Hatta Ermeniler, Artsruni'nin ifadesiyle, bırakalım ayaklanma eylemine geçmeyi, ayaklanmayı düşünmemiştir bile. Bu durum, Artsruni'yi Mşak'ın 1876 yılında yayımlanan 24. sayısında "Ermeniler, bir millet olmamanın ötesinde insan sıfatını taşımayı bile hak etmiyor" diye fevriyana kapılacak kadar öfkelenmiştir. Ancak daha önemlisi; Ermeni ayaklanmasından umudunu kesen Artsruni, bütün umutlarını Batı ve Çarlık diplomasisine bağlamaktadır. Artsruni, yazısının devamında, Ermenilerin çökmüş ruhunu ayağa kaldıracak ve onları özgürlüğe kavuşturacak "bir dış etkiye, bir dış güce ihtiyaç bulunduğu" sonucuna ulaşır.³⁰

³⁰ Y. Kegamyan, Ayeri Azatakrakan Şarjume, Baku, 1915, s.267 ve Mşak, No.24, 1876'dan aktaran: B.A. Boryan, age, c.1, s.224.

Artsruni'nin bu ifadelerine cevap, kısa süre sonra yine Rusya Ermenileri tarafından çıkartılan Megu Ayastani'den gelir. Bu gazete, yayınladığı yazıda, özetle şu fikirleri ileri sürmüştür: Ateşle oynanmaması gerekir, ateş tehlikelidir, yangından kaçınmak için onu söndürmek zorunludur. Ermenileri, Türkiye'ye karşı kışkırtarak ve onları ayaklanmaya teşvik ederek Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine karışmanın hiç gereği yoktur. Unutmamak gerekir ki, böyle bir girişim en çok Ermenilere zarar verecek ve hatta onların sonunu hazırlayacaktır. Eğer Türkiye İmparatorluğu'nda işler kötüye gidiyorsa, bu Türkiye'deki halkların, Ermeni, Türk, Kürt ve Süryanilerin kendi meselesidir. Bu halklar, ortak güçleriyle millet ayrımı yapmaksızın kendi kötü yönetimleriyle hesaplarını kendileri görmelidir. Ermenilerin kurtuluşu, Türkiye'de yaşayan bütün halkların kurtuluşuna bağlıdır. Herkesin özgürlüğünün güvencesi, ancak ortak mücadeledir. Büyük devletlerin müdahalesinin engellenmesi, Türkiye'deki bütün milletlerin birliğini sağlayacak ve her alandaki gelişmenin önünü açacaktır. Yazı, şu vurguyla son bulmaktadır:

"Evimizde otururken onlara talimatlar vererek Türkiye Ermenilerinin kanını talep etmeye ve bugünlerini, geleceklerini tehlikeye atmaya ne hakkımız var?"³¹

³¹ D. Ananun, Rus Asarakakan Zargatsume, c.2, Eçmiadzin, 1922, s.189 vd.'dan aktaran: B.A. Boryan, age, c.1, s.224.

Bu yazının ardından Grigori Artsruni'nin cevabı gecikmeden gelir. Mşak'ın 1876 yılının 27. sayısında Artsruni, "Ermenileri hâlâ sabırlı olmaya teşvik eden, onları gerçekleştiremeyecek,

abuk subuk fikirlere sürükleyen ve Ermenilerin bir zaman Türkiye’de önemli roller oynayacağını ya da Ermeni-Türk devleti fikrinin gerçekleşeceğini düşünen kalın kafalı adamlar var” diye yazacaktır³²

³² Mşak, No.27, 1876’dan aktaran: B.A. Boryan, age, c.1, s.225.

1876 yılındaki Bulgar isyanıyla birlikte Ermeni aydınları arasında ortaya çıkan bu tartışma sırasında, Türkiye’deki Ermeni Patriği Nerses, Ermeni Millî Meclisi’nin önerisiyle Ermeni milletine yönelik bir bildirge yayımlar ve şu noktaların altını çizer: Eğer Ermeni milleti, bugüne kadar millet olarak dinini, kilisesini, dilini, tarihini ve kültürel değerlerini koruduysa, bunu Türk hükümetinin himayesine, etkinliğine ve Ermeni milletine olumlu yaklaşımına borçludur. Kader, Ermenileri Türklerle birleştirmiştir. Bu yüzden Ermeniler, devletin içinde bulunduğu savaş koşullarında bu duruma kayıtsız kalamazlar, tam tersine her zaman olduğu gibi ona yardım etmekle yükümlüdürler. Vatanını seven Ermeniler, hükümete yardımcı olarak Ermeni halkının hizmetini göstereceklerdir. Osmanlı İmparatorluğu’nun savunması, Ermenistan’ın Ermeni dininin, okullarının, benliğinin, ailesinin, onurunun ve hayatının savunmasıdır. Patrik Nerses, Ermenileri, vatanı savunmaya, Türkiye Ermenilerinden oluşan gönüllü birliklere katılarak silah elde düşmanla savaşmaya çağırır. Patrik, vatan ve sultan adına ve millî çıkarlarımız ve onurumuz için birleşmeye ve kendimizi feda etmeye mecburuz der.³³

³³ Y. Kegamyan, age, s.269 vd.’dan aktaran: B.A. Boryan, age, c.1, s.228.

Ancak ilerleyen süreçte Ermeni aydınları arasında emperyalist Batı’nın ve Rus Çarlığı’nın himayesinde “bağımsız” bir Ermeni devleti kurma fikri hâkim olacaktır. Artsruni’nin yazılarında yalın ifadesini bulan bu fikirler, özellikle Ermeni aydınları arasında, hem Rusya ve hem de Türkiye’de yayılır ve örgütler kurulur. Megu Ayastani gibiler azınlıkta kalırlar. Ermeni aydınlarının önemli bir kısmı, Batı devletlerinin ve Rus Çarlığı’nın “vaatleri” peşine takılırlar ve Ermeni halkını ateşe atarlar. Bu saptamayı, hem Kaçaznuni gibi seçkin Taşnak liderleri, hem de Bolşevik Ermeni liderleri paylaşıyorlar. Boryan, Artsruni’nin milliyetçiliğini ve Ermeni aydınlarının tutumunu şöyle tanımlamaktadır:

“Milletin ve sınıfın siyasal programı, ekonomik sebeplerden kaynaklanır ve ekonomik temellere dayanır. Sınıfın ve milletin devletteki ekonomik, siyasal ve hukuksal durumu, millî ve sınıfsal ideolojisinin örgütlenmesinin temelidir. (...) İlerici millî ideoloji ve ezilenlerin kurtuluşu adına mücadele, ki bunun sözcüsü emekçi kitlelerdir, sosyalist aydınların siyasal talepleri doğrultusunda oluşur. ‘Aydınlar, hele küçük milletlerin aydınları, kendi milletlerinin büyük bir millet olmasını o kadar hırsıyla arzu ederler ki, hiç kimse onlarla yarışamaz’ diye yazar Kautsky. Küçük burjuva şovenist ideolojinin oluşturulması, küçük burjuva aydınlarına aitken, millî devletin örgütlenmesi anlamında saldırgan millî politikaların ideologları, üstünlüğünü küçük burjuvaziye ve onun ideologlarına da zorla kabul ettiren burjuva aydınlarıdır. İşte Ermenistan ve onun aydınları bu türdendi.”³⁴

³⁴ Age, s.209.

Bu bakımdan Ermeni burjuvazisinin ve toprak aristokrasisinin aydınları, Boryan’a göre, gerici bir rol oynamışlardır. Diğer milletlere karşı millî ihtirasları körüklemiş, ezilen milletler arasındaki gelişmeleri derinleştirmişlerdir.³⁵

[35](#) Age, s.32.

Çarlık diplomasisinin, Ermeni burjuvazisini ve onun başta gelen ideologu Artsruni'nin ekibini daha o dönemden desteklemesi de bunun önemli göstergelerinden biridir. Kafkas Sansür Komitesi arşivinde bulunan ve Basın Genel Müdürlüğü ile Kafkas Şubesi arasındaki yazışmalarla ilgili belgelerden, Çar yönetiminin Ermeni liberallerin faaliyetlerine olumlu yaklaştığı net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Sovyet Ermenistanı'nın önemli devlet adamlarından Karinyan, bu durumu şu şekilde açıklar:

"Bu durum öylesine belirgindi ki, Kafkas basınını gözlemleyenlerin dikkatinden kaçamazdı. Bu yüzdendir ki, Çar yönetimi Grigori Artsruni'nin ve Mşakçıların tamamen içeriksiz ve temelsiz, keza sahte demokratik gazeteciliğiyle barıştı. Onların söylemi Çarlık için bir tehlike arz etmiyordu; ayrıca bu söylem tamamen Ermeni muhafazakârlara ve İstanbul Ermenilerine karşı yöneltilmiş durumdaydı. Aynı zamanda Rus mutlakiyetine karşı kölelik ruhuyla yoğrulmuştu. (...)

"Artsruni, kendi elverişli konumundan ustalıkla yararlanarak, Türkiye'yi ve 'Rusya eğiliminin' bütün karşıtlarını hedef alan mücadelesini yeterince düzenli yürütmekteydi. Bu politika, ayaklanmanın gerekliliği ve Türkiye Ermenilerini yardım talebiyle Rusya'ya ve 'büyük devletlere' başvurmaya yönlendirme konusunda yeteri kadar açıktı. Bu programa karşı koymak isteyen toplum önderleri, acımasız eleştirilere ve dışlanmaya maruz kalıyorlardı.

"Grigori Artsruni'ye ve Ermeni liberalizminin diğer propagandacılarına bir şekilde karşı koymaya cesaret eden İstanbul'daki bütün Ermeni önderlerin kaderi böyle oldu."[36](#)

[36](#) A.B. Karinyan, age, s.35.

Ermeni burjuva aydınları arasında Rusya'ya karşı ayaklanma çıkartılmasına esas olarak olumsuz bakılması da bu nedenledir.[37](#)

[37](#) B.A. Boryan, age, c.1, s.221.

Taşnaksutyun'un Ortaya Çıkışı

İşte Taşnaksutyun'ı ortaya çıkaran ortam buydu. Karinyan'a göre Artsruni, liberalizmin fikir babası olmakla birlikte, Ermeni burjuvazisinin partisi Taşnaksutyun'un da fikir babasıydı. Hem yaşlı hem de genç Taşnaklar, Grigori Artsruni'yi kendi kuramcılarından birisi olarak gördüklerini ve Taşnakizmin Grigori Artsruni'nin görüşlerinin mantıksal devamı olduğunu kendi dilleriyle her zaman vurgulamışlardır.³⁸

³⁸ A.B. Karinyan, age, s.25.

1890'lardan başlayarak Ermeni milliyetçiliğinin temsilciliğine Taşnaksutyun soyunacaktır. Partinin politikası, uluslararası diplomasiye dayanarak ve büyük devletlerin yardımını alarak aynı Balkan Slavları gibi Ermenileri bağımsızlığına kavuşturmaktı. Taşnakların taktiği ise, özellikle yazılı propaganda yoluyla Batılı devletlerin himayesini kazanmak ve Avrupa kamuoyunun dikkatini çekmek için, çeteler örgütleyerek Türk yönetimine karşı ayaklanma başlatmaktı.³⁹ Taşnakların, 1891 yılında daha kuruluş aşamasında yayımladıkları bildirme, kitleleri Türk iktidarına karşı silahlı ayaklanmaya çağırıyordu.⁴⁰ Devlet yetkililerine karşı silahlı terör eylemlerine girişmek resmî belgelerindeki amaçlar arasında yer alıyordu.⁴¹ Hatta Parti bünyesinde Terör Hazırlık Komitesi bile kurulmuştu. Komite'nin görevi, yapılacak terör eylemlerini planlamak ve hayata geçirmektir.⁴²

³⁹ B.A. Boryan, age, c.2, s.393 vd.; Ayrenik, No.3, 1932'den aktaran: C.S. Kirakoysan, Mladoturki Pered Sudom İstori, Ayastan, Erivan, 1989, s.31.

⁴⁰ Proclamation From The Manifesto Of The Federation Of The Armenian Revolutionaries, Tiflis, 1891'den aktaran: Manuel Hassassian, ARF As A Revolutionary Party (1890-1921), Hai Tad Publication, Jerusalem, s.4 vd.

⁴¹ Taşnak Partisi'nin tüzüğünde "Terör" maddesi yer almaktadır ve burada Parti tarafından terörün nasıl kullanılacağı tarif edilmiştir. Tüzüğün tam metni için bkz. Rusya Federasyonu Devlet Arşivi (GARF) fond 102, liste 253, dosya 280, yaprak 1-12. Ayrıca bkz. Sarkis Atamian, The Armenian Community, Philosophical Library, New York, 1955, s.105'ten aktaran: Manuel Hassassian, age, s.5; K.N. Karamyan, age, s.64.

⁴² GARF fond 102, liste 253, dosya 285, yaprak 14.

Ermeni Kilisesi'nin Rolü

Tabii burada Ermeni milliyetçiliği üzerinde her dönem önemli etkisi bulunan Ermeni kilisesini de anmak gerekir. Boryan'a göre Ermeni kilisesi, toplum hayatında ruhani işlerden çok siyasal işlerle uğraşmış ve siyasal hedeflerin aracı olmuştur. Bunda özellikle Çarlık hükümetinin Ermeni kilisesiyle ilişkilerindeki sinsi ve saldırgan politikasının rolü önemlidir. Dolayısıyla Ermeni katolikosları, hem iç hem dış siyaset açısından Çarlık diplomasisinin elinde bir silah görevi görmüşlerdir. Ermeni kitleleri Ermeni kilisesi aracılığıyla kontrol altında tutulurken, dış siyasette kilise, Rusya'nın Doğu'daki, özellikle Türkiye ve İran'a karşı yayılmacı amaçlarının aleti olarak kullanılacaktır. Ermeni ruhbanları, bu görevleri yerine getirmeye hazır olduklarını birçok kez dile getirmişlerdir.

İngilizler de, misyonerleri aracılığıyla Ermeni kilisesini kontrol altına almaya ve Rusya'nın etkisinden kurtararak kendi amaçları için kullanmaya çaba göstermişlerdir.⁴³

Türkiye Ermenileri ve Ermeni Milliyetçiliği

19. yüzyılın sonunda Ermeni milliyetçiliği gelişimini tamamladı. İdeologlar, 17. ve 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın ilk çeyreğinde İran ve Hindistan'daki Ermeni ticaret burjuvazisi iken, 19. yüzyılda onların yerini Transkafkasya ticaret burjuvazisi alacaktır. Boryan'ın da ifade ettiği gibi, Türkiye Ermenilerinin bu süreçte dikkate değer bir rolü olmadı. Osmanlı sultanının olumlu yaklaşımı sonucunda Türkiye Ermenileri ülkenin ekonomik ve parasal hayatını ellerinde tutmakta, tarım alanında önemli rol oynamakta ve İmparatorluk yönetiminde en üst düzeyde görevlerde bulunmaktadır. Türkiye'deki Ermeni burjuvazisi kendi ekonomik çıkarlarını Türk devleti aracılığıyla sağlamakta, Avrupa'nın veya başka bir devletin yardımına ihtiyaç duymamaktadır. Ermeni milliyetçiliğinin Türkiye'de filizlenmemesinin en önemli nedeni budur. Ancak burada dikkati çekilmesi gereken nokta, Transkafkasya Ermenilerinin hiçbir şekilde Türkiye Ermenilerinin isteklerini ve taleplerini dikkate almamasıdır. Dahası Türkiye Ermenileriyle ilgili bilgileri çok yüzeysel olduğu halde, onlar üzerinden politika yürütmüşlerdir.⁴⁴ Türkiye Ermenileri, birçok kez Taşnakların kendilerini temsil etmeye hakkı olmadığını vurgulamışlardır.⁴⁵ Ermeni tarihi üzerine birçok önemli eser vermiş olan Prof. Leo, Ermeni millî hareketinin, Türkiye Ermenilerine Transkafkasya'dan sokulduğunu veya büyük devletler tarafından dayatıldığını, yoksa nesnel şartların ürünü olmadığını belirtir.⁴⁶ İstanbul'daki Fransız Büyükelçisi de aynı şekilde 1878'lerde Türkiye Ermenileri arasında herhangi bir milliyetçi uyanışın veya fikrin olmadığını kaydetmektedir.⁴⁷ Yıllar sonra Rus Çarlığı'nın Kafkasya Valisi Vorontsov-Daşkov, "Ermeni meselesi diye bir şey yoktu, Ermeniler arasında herhangi bir ayrımcılık yoktu, meseleyi biz kendimiz yarattık" diyecektir.⁴⁸ Bu görüş, Ekim Devrimi'nin ardından iç savaş sırasında Beyaz Ordular tarafından kurulan Kolçak hükümetinin Dışişleri Bakanlığı arşivinde yer alan bir rapora da yansımıştır. Rus Çarlığı'nın devamı iddiasındaki bu hükümetin Dışişleri Bakanlığı'nın Aralık 1918 tarihli raporuna göre, 1877-78 Rus-Türk Savaşı'na kadar Ermeni meselesi diye bir mesele yoktur ya da neredeyse yok gibidir. Türkiye'deki Rus temsilcilerin Ermenileri himaye ettiğini belirten Kolçak hükümeti yetkilisi, kendilerine coğrafi olarak da yakın olan Ermenilerin talepleri üzerine sözler verildiğini belirtir.⁴⁹

⁴⁴ Age, 22 vd.; c.2, s.394; A.B. Karinyan, age, s.39; M.G. Çizmesyan, İstoriya Politiceskih Partii Amerikanskih Armyan (1890-1925), c.1, Frezno, 1930, s.7'den aktaran: C.S. Kirakoysan, age, s.30.

⁴⁵ Manuel Hassassian, age, s.22.

⁴⁶ Bkz. K.N. Karamyan, age, s.47.

⁴⁷ Simon Vratzian, "The Armenian Revolution and The ARF", The Armenian Review 3, October, 1950, s.13'ten aktaran: Manuel Hassassian, age, s.1 vd.

⁴⁸ Sbornik Diplomaticeskih Dokumentov. Reformı V Armenii, Ministerstvo İnostrannih Del, Petrograd, 1915, s.9.

[49](#) Bkz. "Rossiya, Turtsiya i Armeniya", Vestnik Narodnogo Komissariata İnostrannih Del, 15 Mart 1921, No.1-2, s.61.

Voronksov-Daşkov'un sözlerinden ve Kolçak hükümetinin raporundan anlaşıldığı üzere, Ermeni milliyetçiliğinin Türkiye'deki merkezkaç kuvvetleri güçlendirmesi, emperyalizm çağının tipik bir olgusuydu ve Batı emperyalizmi ile Rus Çarlığı'nın çıkarlarının gereğiydi. Boryan'a göre Ermenilerin yaşadığı bölgenin coğrafi konumu ve Ermeni milliyetçiliğinin dışa bağımlı gelişimi, Anadolu'yu işgal planları içinde özel anlam taşıyordu. Batı'nın ve Rus Çarlığı'nın uluslararası arenadaki diplomatik faaliyetleri için bir nesneye ve Türkiye'nin topraklarını işgal etmek içinse bir hukuk öznesine ihtiyacı vardı. Bu nesne, Ermenistan; hukuk öznesi ise Ermeniler oldu. Türkler ve Ermeniler arasında bir çatışma yaratmak için Ermeni milliyetçiliğinin körüklenmesi gerekiyordu. Bu amacın gerçekleştirilmesi ise, milletin örgütlenmesinin ideolojik temelini oluşturmaktı. İşte Ermeni milliyetçiliği, bu amaca hizmet için bu temelde yükseltildi.[50](#)

[50](#) B.A. Boryan, age, c.1, s.168 vd., 227.

Ermeni Milliyetçiliğinin Çarpıtmaları

Ermeni milliyetçiliğinin kendini yapılandığı dönemde, yukarıda altını çizdiğimiz özelliklerine bağlı olarak, birçok tarihi çarpıtmaya başvurulmuştur. Boryan, bu çarpıtmalardan çarpıcı olan birini örnekler. Ermeni liberalizminin 19. yüzyıldaki önemli temsilcilerinden G.A. Ezov, 1859 yılında yayımlanan bir eserinde Herodot'tan bir alıntı yapar. Boryan, Herodot'un asıl metniyle Ezov'un alıntısını karşılaştırınca çarpıtmayı görür ve sergiler. Ezov'un alıntısı şöyle:

"Fırat, Ermenistan'ın içinden akardı ve oranın sakinleri Fırat üzerinden Babil'e sıkça giderlerdi. Bunu Herodot, Ermenilerin Fırat üzerindeki gezilerini ve tekne yapımlarını anlatarak doğrular: 'Ermenistan'da, Asur'un yukarısında, gemilerin kenarlarını söğüt dallarından yapıyorlar ve onları deriyle kaplıyorlar. (Ne gösteriş!) Tabanını ise kış ve burun yapmaksızın dikişe benzer bir yöntemle oluşturuyorlar. Tekneleri yuvarlağımsı bir şekilde inşa ediyorlar ve kamışlarla doldurarak malları yükleyip, özellikle palmiyeden yapılmış şarap küpleriyle, ırmağa bırakıyorlar. Tekneler, iki kürek ve ayakta duran iki insanla yola koyuluyor. Bu teknelerin büyükleri de var küçükleri de. En büyükleri beş bine kadar yük kaldırabiliyor. Her tekne, eşek de taşıyor. Ne kadar tekne varsa, o kadar eşek oluyor. Dümenci, Babil'e varıp yükleri indirdikten sonra teknenin kenarlarını ve kamışlarını orada satıyor, derileri ise eşeklere yükleyip Ermenistan'a geri götürüyor. İrmak ters yönde hızlı aktığı ve tekneler ağaçtan değil de, deriden yapıldığı için, ırmak üzerinden dönme imkânı yok. Bu şekilde eşeklerle Ermenistan'a dönüp benzer tekneleri yeniden yapıyorlar.' Ermenilerin ta eski dönemlerde Fırat üzerinde yürüttükleri ticari faaliyeti Herodot'un bu sözlerinden daha iyi hiçbir şey kanıtlayamaz."[51](#)

[51](#) G.A. Ezov, Vnutrenniy Bit Drevn. Armenii, Sankt Petersburg, 1859, s.127 vd.'dan aktaran: B.A. Boryan, age, c.1, s.36

vd.

Aynı metni daha sonra başka bir Ermeni tarihçisi ve Ermenistan tarihi ders kitabının yazarı Palasanyan da tekrarlıyor.⁵²Ardından Ermeni tarihçi Leo da Ermeni tüccarları idealize ederek ve onları bu gemileri icat eden Ermeni çobanlarının ve Ermeni halkının dehası olarak adlandırıp aynı alıntıyı yapıyor.⁵³

⁵² Stepanos Palasanyan, Patmutyun Ayots Sksbits Minçev Mer Orere, 2. Basım, Tiflis, 1895, s.89 vd.'dan aktaran: B.A. Boryan, age, c.1, s.37.

⁵³ Leo, Ayots Patmutyun, Ator Araçin, Tiflis, 1917, s.359 vd.'dan aktaran: B.A. Boryan, age, c.1, s.37.

Herodot'un özgün metnine baktığımızda, gördüğümüz tablo farklıdır. Bazı unsurların abartılması yanında tekneleri yapanlar Ermenilere komşu olan Asurlulardır.⁵⁴ Boryan'ın ifadesiyle üç Ermeni tarihçi, Herodot'u Ermeni tüccarları görmek istedikleri gibi okumuşlar ve anlamışlardır.

⁵⁴ Gerodot, İstoriya V Dvyati Knigah, çev. Mişenko, c.1, Moskva, 1888, s.102 vd.'dan aktaran: B.A. Boryan, age, c.1, s.36 vd.

Zeytun Ayaklanması ve Fransa'nın Rolü

19. yüzyılın sonlarında gelişimini tamamlayan saldırgan, şoven ve dışa bağımlı Ermeni milliyetçiliğinin o dönemdeki pratiğini bu özellikler belirlemiştir. Bunun ilk önemli örneklerinden biri Zeytun ayaklanmasıdır. Boryan, eserinde bu ayaklanmanın özünü bütün çıplaklığıyla ortaya koyar.

III. Napolyon'un Lübnanlılara "özgürlüklerini" kazanmalarında yardımcı olması, Kilikya Ermenilerini kuvvetle etkilemiştir. Zeytunlular, Napolyon'un bu çıkışından büyük heyecan duyar ve 1862 yılında ayaklanma başlatarak III. Napolyon'a bir heyet gönderirler. Napolyon'dan Zeytunluları himaye altına alması talep edilir. Napolyon, durumu İstanbul'daki elçiliği aracılığıyla Osmanlı makamlarına iletir.

Bu dönemde Zeytun'da kendisini prens ilan eden Levon Lusinyan isimli kişi ortaya çıkmıştır. Kendisinin Ermeni tahtının "mirasçısı" olduğunu söyleyen Lusinyan, Kilikya'nın Türklerden kopararak Ermeni devleti haline getirilmesi konusunda Pallmerston ve III. Napolyon'la görüşmeler yaptığını yaymaktadır.

Levon Lusinyan'ın Garibaldi'nin lejyonlarına katıldığı, Victor-Emmanuel'in ve İngiliz kralının akrabası ve III. Napolyon'un dostu olduğu ve şeref madalyaları bulunduğu üzerine bildiriler fotoğrafıyla birlikte, daha Zeytun olaylarından önce İstanbul'da dağıtılır. Birçok kişi Lusinyan'a umut bağlamıştır. Yüzyıllardır Türkiye'nin "despotik zincirleri" altında bulunan Ermeni halkının "kurtularak" "özgür bir yere" sahip olacağı hayalleri yayılır. Oysa Zeytunlular, 1626 yılından beri III. Murat'ın fermanıyla vergi vermekten muaf tutulmuşlardı ve yarı özerk, hatta özerk bir yapıya sahiplerdi.

Zeytunluların Napolyon'a başvuruları ve İstanbul'da Ermeni prensi Lusinyan'la ilgili bildirilerin yayılması, Osmanlı iktidarının isyanı bastırmak için ciddi bir güç göndermesine

neden olmuştur. Zeytunlular, bu durumda Napolyon'a ikinci kez başvurular. Napolyon, Sultan'dan harekâtı durdurmasını talep etti. Bunun üzerine Osmanlı'dan bir bürokratin, Ermenilerden iki dini temsilcinin ve İstanbul'daki Fransız Büyükelçiliği Sekreteri'nin yer aldığı bir komisyon kurulur. Bu komisyon, Zeytun halkı ile İstanbul hükümeti arasında barışın sağlanmasına çalışacaktır. Sonuçta Zeytunlular, İstanbul hükümetinin hâkimiyetini kabul eder.⁵⁵

⁵⁵ Kegamyan, age, s.248 vd. ve Forts, c.3, 1877, s.171 vd.'dan aktaran: B.A. Boryan, age, c.1, s.218 vd.

Boryan, Zeytun isyanını III. Napolyon'un ezilen ülkelerdeki millî politikasına ve Avrupa'nın toplumsal ve devlet hayatındaki ikili hareket tarzına bağlar. Napolyon'un Kilikya'yı Türkiye'den koparmak amacıyla Ermenileri Türklere karşı kışkırttığı saptamasını Boryan da paylaşır. Lusinyan'ın ortaya çıkışı, Zeytunluların bildirimleri ve Napolyon'dan yardım istemeleri, hiç kuşkusuz Napolyon'un hazırladığı planın unsurlarıdır. Boryan'a göre Zeytun ayaklanması, Ermenilerin değil, kapitalist Fransa'nın çıkarları doğrultusunda Napolyon'un emriyle örgütlenmiştir.⁵⁶

⁵⁶ Age, s.219 vd.

İstanbul'daki Fransız Büyükelçisi de, bağımsız bir Ermeni devletinin imkânsız olduğunu belirtir. Ermeniler, Bulgarlara ve Yunanlılara benzer bir konumda değildir. Türkiye'nin dört bir yanına dağılmışlardır ve Müslümanlarla iç içe yaşamaktadırlar. Çoğunluk oluşturdukları bir sınır saptama olanağı bulunmamaktadır.⁵⁷

⁵⁷ Bkz. V.T. Mayevski, Voyenno-Statistiçeskoye Opisanie Vanskogo i Bitlisskogo Vilayetov, İzd. Şt. Kavk. Arm., Tiflis, 1904, s.27.

Ermeni Meselesinde Dönüm Noktası: Berlin Konferansı

Ermeni meselesinde dönüm noktası, 1878 yılındaki Berlin Konferansı ve Antlaşması'dır. Bu konferanstan sonra Ermeni meselesi, büyük devletlerin diplomasisinde Türkiye'ye karşı baskı aracına dönüşmüştür. Artık mesele, Osmanlı'nın iç meselesi olmaktan çıkmış, uluslararası bir mesele haline gelmiştir. Antlaşma'nın 61. Maddesi, bunun hukuki boyutunu içerir. Özellikle "Ermenilerin yerleşik buldukları bütün bölgelerde reform talep edilmesi", Ermenilerin Türkiye'nin dört bir yanına dağıldıkları göz önünde bulundurulduğunda, Antlaşma'yı imzalayan devletlerin Türkiye'nin bütünü üzerinde hâkimiyet kurma çabasıyla açıklanabilir.⁵⁸

⁵⁸ B.A. Boryan, age, c.1, s.24, 236 vd.; Karibi, Krasnaya Kniga, Tiflis, 1920, s.36.

Ancak Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesi, Ermenileri tatmin etmez. Ermeni heyeti, uluslararası diplomasi'nin temel ilkelerini kavrayıp, bu başarısızlığı Ermenilerin ayaklanma başlatmamasına bağlar. Kurtuluş, "şikâyetlerle değil", diplomatların dikkatini ve kamuoyunu kendi tarafına çekmek için kan dökerek olacaktır. Uluslararası hukuk profesörü Rollen-Jackman, 1889 yılında, Ermenilere, şikâyet etmeyi bırakmaları ve isyan başlatarak diplomatların dikkatini çekmeleri gerektiğini hatırlatır. Bu akıl hocası, Ermeni

meselesinin Türkiye'ye müdahale yoluyla çözülebileceğini belirtmektedir. Rollen-Jackman'e göre ayaklanma, Avrupa diplomasisini kazanmanın biricik aracıdır. 1878-Berlin Konferansı'nda Ermeni heyetine verilen öğütleri, Rollen-Jackman tekrarlamış olmaktadır. Boryan'ın ifadesiyle, Ermeni kitlelerinin önderleri, bilinçli veya bilinçsiz Avrupa diplomasisinin bu oyununa düşerler. Ermeni halkını silahlandırmanın iyi sonuçlar doğurmayacağını, ayaklanmanın büyük devletler tarafından kendi emperyalist çıkarları için Türkiye'ye müdahale aracı olarak kullanılacağını anlamamışlardır. İngiliz ve Ruslar için kendi çıkarları önemlidir; Ermeni halkının çekeceği acılar ve karşılaşacağı yıkımlar, onların umurunda değildir. Ermeniler, bunu o zaman göremediler. Bu saptamalar, Boryan'a aittir.

Artık Ermeni siyaset ve toplum adamlarının önünde iki yöntem vardı. Birincisi, gözyaşı dilini kullanmaktı. "Uygar" dünyanın kamuoyunda bu dille Ermeniler yararına bir ortam yaratılacaktı. İkincisi, kılıcın kullanılmasıydı. Türkiye'de çeteler oluşturulacak ve silahlı ayaklanma başlatılacaktı.

İşte bu iki uygulama, Berlin Konferansı'nın temel mirasıydı.⁵⁹

⁵⁹ B.A. Boryan, age, c.1, s.247 vd.

Menşevik Gürcistanı'nın Toprak Bakanı Karibi de aynı saptamayı yapmıştır. Batı emperyalistlerinin Ermenilere "daha fazla kan dökerseniz, istediğiniz yardımı alırsınız" mesajını verdiğini belirtir.⁶⁰

⁶⁰ Karibi, age, s.27.

Uluslararası "Öğütlerin" İlk Provası: Sasun Ayaklanması

İşte bu öğütlerin ilk provası Sasun'da yapılır. Karibi, Sasun olaylarını anlatırken özellikle şu noktalara dikkat çeker: İran üzerinden Ermeni grupları birlikler halinde Türkiye'ye girmeye başlar ve Müslüman sivil halka akla gelecek her tecavüz uygulanır. Ardından 1894 Ağustos'unda kanlı Sasun olayları patlak verir. Ermenilerle Kürtler arasında başlayan karşılıklı kırım, Osmanlı ordularının müdahalesiyle bastırılır. Bu boğazlaşma, Boyatijyan ve Damalyan gibi Ermeni liderlerin propagandasıyla kışkırtılmıştır. O döneme kadar Ermeniler ve Kürtler, o bölgede "toprağın ve suyun kardeşleri" gibi barış içinde yaşamışlardır. Ermeniler, bölgede Kürtler gibi her zaman açık bir şekilde silah taşıyabilmişlerdir. Ancak Ermeni çetelerinin iki yıllık çalışması sonucunda bu barış bozulmuş, bölge halkı iki düşman kampa bölünmüştür. Bu durum, yabancı devletlerin Türkiye'nin içişlerine karışması için bahane olmuştur.⁶¹

⁶¹ Age, s.28 vd., 94.

Boryan, Sasun olaylarının James Brice, Eduard Grey ve diğer İngiliz centilmenleriyle birlikte Ermeniler tarafından kışkırtıldığını belirtir. İngilizler, Fransızca olarak çıkardıkları Armeniya adlı yaygın organıyla ayaklanmanın ön hazırlıklarını yapmışlardır. Ermenilere göre amaç, Avrupa kamuoyunun dikkatini çekerek emperyalist devletlerin Türkiye'ye müdahalesini sağlamaktır. Ermeni meselesi bu yoldan, özerk bir Ermenistan'ın

kurulmasıyla çözülecektir. İngiltere, Mısır'ı işgal etmenin ön koşullarını yaratmak peşindedir. Ermeniler, İngilizlerin elinde kör bir silaha dönüşmüştür. İşte Sasun ayaklanmasının başındaki Ermeni liderlerin göremediği budur. Ermenilerin hakkıymış hukukuymuş, emperyalistlerin ilgisi başka yöndedir.⁶²

⁶² B.A. Boryan, age, c.1, s.271.

Ermeni tarihçi G.M. Arutyunyan, 1890'ların ortalarını incelediği eserinde İngiliz emperyalizminin kışkırtıcı politikalarına vurgu yapar. Arutyunyan'a göre, Ermeni meselesinin sömürülmesinde en aşağılık ve gerici rolü İngilizler oynamıştır. Türkiye'deki Ermeni burjuvazisinin önemli bir kısmı, o dönemde İngiliz himayesini benimsemiş ve Ermeni millî hareketini onların güdümünde maceracı-terörist bir çizgide oluşturmuştur:

"Ermeni millî hareketinin bu ikinci sürecinde İngiliz diplomasisi, faaliyetlerinde Ermeni meselesine dayanmaya çalışmıştır. (...) Berlin Konferansı sürecinden itibaren İngiliz kapitalizmi, Ermeni halkı üzerindeki sömürgeci etkilerini pekiştirmiştir. İngiliz diplomasisi, bu amaçla Berlin Antlaşması ve Kıbrıs Konvansiyonu'nu bir örtü gibi kullanmış ve Ermeni milliyetçi önderlerin Batı Avrupa'ya yönelimini değerlendirerek Batı Ermenistan'daki konsoloslukları ve istihbarat ağı aracılığıyla çalışmalarını özenle maskeleymiştir. Protestan misyonerleri ise İngiliz diplomasisinin ajanı rolünde ideolojik suç ortağı olmuştur."⁶³

⁶³ G.M. Arutyunyan, Reaktsionnaya Politika Angliyskoy Burjuazii V Armyanskom Voprose V Seredine 90-h Godov XIX Veka, Moskovski Gosudarstvennyy Universitet im. M.V. Lomonosova, Moskva, 1954, s.2, 7 vd.

Arutyunyan, bu tespitlerinin ardından bu dönemdeki ayaklanmaların İngilizler tarafından kışkırtıldığını ifade etmektedir.⁶⁴

⁶⁴ Age, 11 vd.

Sasun ayaklanmasında sadece İngilizler değil, Amerikan misyonerleri de sahnededir. Hatta Amerikan hükümeti ayaklanmanın bastırılması sırasında Amerikan misyonerlerinin zarar gördüğünü iddia ederek Türkiye'den tazminat talep etmiş ve bu tazminatın ödenmesi için 1899 yılında Kentucky zırhlısını tehdit amacıyla İstanbul'a göndermiştir. Sovyet tarihçisi Şpilkova, Amerikan devletinin o dönemde misyoner faaliyetine büyük para ayırdığını belirtmekte ve Ermenilerin yaşadığı bölgelerin Amerikan misyonerleriyle dolup taşıdığını belirtmektedir. Misyonerler, Amerikan devletinin ajan ağını örmüşlerdir.⁶⁵

⁶⁵ V.İ. Şpilkova, İmperialistiçeskaya Politika SŞA V Otnoşenii Turtsii (1914-1920 gg.), Moskovski Gosudarstvennyy Pedagogiçeski İstitut, Moskva, 1960, s.30 vd., 35.

Taşnaklar ve Terör

Taşnaksutyun'un tarih sahnesine çıkışıyla Ermeni milliyetçiliğinin saldırganlığı katlanarak artar. Taşnakların hedeflerine ulaşmak için seçtikleri esas araç, terör olacaktır. 14 Ağustos 1896 günü 26 silahlı ve bombalı Taşnak militanı, İstanbul'da Osmanlı Bankası'nı işgal eder

ve içerdeki 150 kişiyi rehin alır. Taşnak teröristler, 4 kişiyi öldürür, 5 kişiyi ağır yaralar. Yabancı büyükelçiliklerin olaya müdahalesiyle Taşnak teröristler Fransız gemisi Le Gironde'a bindirilir ve Marsilya'ya götürülür. Marsilya'da tutuklanmalarına rağmen, kısa süre sonra serbest bırakılırlar ve Ermeni kaynaklarına göre faaliyet yürütmek üzere tekrar Türkiye'ye gönderilirler.⁶⁶

⁶⁶ Karibi, age, s.43; N.B. Kirakosyan, İstoriya Parti "Daşnaksutyun" S 1890 g. Po 1907 g., Moskva, 1999, s.15 vd.; Manuel Hassassian, age, s.13 vd.

Karibi, Taşnakların, bu eylemleriyle amaçlarına ulaştıkları değerlendirmesinde bulunur. Görevleri gereği Türk-Ermeni çatışmasını kışkırtmış ve her zamanki gibi ortadan kaybolmuşlardır. Ayrıca Avrupa kamuoyunun dikkatini Ermeni meselesine çekmişlerdir.⁶⁷ Boryan'ın belirttiği gibi "kamuoyu" dedikleri Avrupa hâkim sınıflarının temsilcileridir: Satılmış gazeteciler, bulvar yazarları, siyasal maceracılar, çıkarlarını Yunan ve İngiliz emelleriyle birleştirmiş olanlar. Kopartılan gürültünün özü, Ermenilerin kanını dökme pahasına emperyalistlerin yeni pazarlar elde etme ve Doğu'daki sömürgeci politikalarına destek arayışıyla açıklanabilir.⁶⁸

⁶⁷ Karibi, age, s.43 vd.

⁶⁸ B.A. Boryan, age, c.1, s.263 vd.

Karibi'nin ifadesiyle Taşnaklar, hiçbir zaman güç dengelerini gözetmemiş, Ermeni kitlelerin çıkarlarını hiçbir zaman düşünmemişlerdir. Müslüman sivil halk içerisinde teröre başvurmuş, sağa sola bombalar savurmuş, Türk ve Kürt memurlara karşı suikastlara girişmişlerdir. Bu eylemler Ermeni kitlelerine pahalıya mal olmuştur.⁶⁹ İstanbul Ermenileri ve Ermeni köylüleri, terör eylemlerinin başlamasından büyük endişe duymuşlardır.⁷⁰

⁶⁹ Karibi, age, s.40 vd.

⁷⁰ Manuel Hassassian, age, s.6.

Ancak Taşnak terörünün tek hedefi Müslümanlar değildir. Taşnaklar, kendi görüşlerini benimsemeyen Ermenilere de terör uygulamışlardır. Osmanlı devletinin Maksud Simon Bey, Osmanlı istihbaratının başı Artashes, jandarma üst düzey görevlisi Adisi Tigran gibi üst düzey bürokratlarını ya da kendilerine para yardımı yapmayı reddeden Camagarov gibi Ermeni bankerleri öldürmüşlerdir.⁷¹

⁷¹ N.B. Kirakosyan, age, s.15; B.A. Boryan, age, c.2, s.199; Karibi, age, s.46.

Ayrıca Taşnakların, Kafkaslara adımını atmasıyla da terörün baş göstermesi ve karşılıklı kırımın başlaması bir olur. Taşnaklar, Rus Çarlığı'nın "böl, parçala, yönet" politikasının Kafkaslardaki taşeronu olmuştur. Barış içinde yaşayan halklar, Çarlığın kışkırtmasıyla ve Taşnakların harekete geçmesiyle birbirine düşman kesilir. Özellikle 1905 Ermeni-Tatar kırımı bunun önemli örneklerindedir.⁷²

⁷² B.A. Boryan, age, c.1, s.309 vd., 418 vd.; Karibi, age, s.16, 49.

Taşnakların önemli simalarından M. Varandyan'ın ileriki yıllarda "onlarca kılıç ve silah getiren grup, gözümüzde geleceğin toplumsal siyasal düzeniyle ilgili onlarca program getirenden daha değerliydi" şeklindeki itirafı boşuna değildir.⁷³

⁷³ M. Varandyan, İstoriya Arm. Rev. Daşnaksutyun, c.1, Paris, 1932, s.85'ten aktaran: C.S. Kirakosyan, age, s.31.

Buraya kadar kaleme aldığımız olaylar ve yorumlar, Birinci Dünya Savaşı ve 1915 olaylarının temelini oluşturdu. Tarihte Ermeni devletlerinin bulunup bulunmaması sorununun, Ermenilerin Osmanlı'daki toplumsal-ekonomik durumlarının, Ermeni

milliyetçiliğinin gelişimi ve karakterinin incelenmesi, Ermeni meselesinin anlaşılması açısından hayati önemdedir. Meselenin tarihteki kökleri, Türkiye'nin paylaşılması ve sözde soykırım tartışmalarına açıklık getirmektedir. Boryan'ın eseri bu açıdan çok önemli bir kaynaktır.

IV. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE ERMENİ MESELESİ

Birinci Dünya Savaşı'nın Esas Hedefi

Lenin ve Stalin, Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı devletini paylaşmak için yapıldığını sürekli saptadılar.⁷⁴Bu durum, dünyayı paylaşanlar tarafından da açıkça ortaya konmuştur. Amerikalı Stannard Becker, Ortadoğu'ya hükmetme savaşı olarak Birinci Dünya Savaşı'nın en büyük hedefinin Türkiye olduğunu belirtir. En zengin petrol, bakır, gümüş gibi yeraltı kaynaklarının ve en verimli toprakların bulunduğu bölge Türkiye'dir.⁷⁵

⁷⁴ Bkz. Doğu Perinçek, Lenin Stalin Mao'nun Türkiye Yazıları, Kaynak Yayınları, 3. Basım, Temmuz 1992, s.91 vd.

⁷⁵ Stannard Becker, Budro Wilson, Mirovaya Voyna i Versalski Mir, Gosudarstvennoye İzdatelstvo, 1923, s.96 vd.'dan aktaran: B.A. Boryan, age, c.1, s.382.

Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Birinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'nin ittifak teklifini ısrarlı olarak reddetmesi de kuşkusuz anlamlıdır. Türkiye'yi paylaşacak olanların Türkiye ile ittifak yapmayacakları açıktır.

1914 Ağustos'unda Enver Paşa, İstanbul'daki askeri ataşe General Leontyev aracılığıyla Rusya'ya ittifak antlaşması yapmayı önermişti. Bu öneri, Rusya'nın Doğu'daki tarihi misyonunu yerine getirmesini ve iki ülke arasındaki tartışmalı meselelerin karşılıklı ödünlerle ortadan kaldırılmasını içeriyordu. Hatta Enver Paşa, Türk ordularını Rus komutası altına vermeyi bile teklif etmişti. Büyükelçi Girs, Dışişleri Bakanı Sazanov'a birçok kez bu durumu bildirmiş ve olumlu cevap verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Talat Paşa'nın Sazanov'la görüşmeleri de sonuç vermedi. Boryan'ın ifadesiyle Rusya'ya Türkiye'nin dostluğu değil, İstanbul ve Doğu Anadolu bölgesi gerekiyordu. Paylaşmayı planladığı ülkeyi müttefik kabul etmesi mümkün değildi.⁷⁶

Osmanlı yönetiminin İngiltere ve Fransa katındaki girişimleri de sonuçsuz kaldı.

Çarlık Diplomasisi ve Ermeni Meselesi

Ermeni meselesi, Türkiye'nin üç büyük devlet tarafından paylaşılması planları çerçevesinde anlam kazanmaktadır. Rus Çarlığı'nın en önemli hedefi İstanbul'u ele geçirmektir. Eğer bu doğrudan başarılacaksa, dolaylı olarak Anadolu üzerinden gerçekleştirilecektir. Bunun da en önemli ayağı Anadolu'nun doğusunda, yani Ermenilerin yaşadığı bölgelerde bir dayanak noktası yaratmaktır.

Bu dayanak noktasının yaratılması için ise o bölgelerin işgalini haklı gösterecek sebepler bulunmalıdır. Çarlık diplomasisinin eskiden beri araç olarak kullandığı "Hıristiyanların korunması" bahanesi hazırdır. Çarlık hükümetinin İstanbul'daki elçisi Baron Girs, 12 Kasım 1912 tarihinde Türkiye'ye gönderdiği notada "Ermeni taleplerinin" Rusya'yla bütünleştiğini belirtir. Girs'e göre, artık parti ayrımı olmaksızın bütün Ermeniler Türkiye'ye düşmanca yaklaşmakta ve kesinlikle Rusya'nın koruyuculuğunu talep etmektedir. Girs, Ermeni Katolikosu'nun Çarlık hükümetine Ermenileri kurtarması için başvurduğunu, bu nedenle "Ermeni meselesi"nin devlet politikası açısından birinci önemde olduğunu ifade eder.⁷⁷ Boryan, bu notanın Çarlık diplomasisinin "Ermeni meselesi"ni kendi yayılcı amaçları için nasıl kullandığının önemli bir örneği olduğunu, buradaki amacın kesinlikle Ermenileri kurtarmak değil, Türkiye'yi işgal etmek olduğunu belirtir.

⁷⁷ Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov. Reformı V Armenii, s.3 vd.

Böylece Ermeniler, Türkiye'ye karşı Rus Çarlığı'nın elinde bir silah olarak kullanılacaktır. Zaten Ermeniler, Rusya'nın yayılcı politikalarına eskiden beri hizmet etmişlerdir. Ermeni halkının gücü, Rus ticaret sermayesinin çıkarları için harekete geçirilecektir. Öyle ki, Çarlık yetkililerinin saptamasıyla "Ermeniler, önemli üstünlüklere sahiptir" ve Ermenistan, "Rusya'ya katılarak" Rus ticaret sermayesi için "zengin bölgelerden biri olacaktır."⁷⁸

⁷⁸ B.A. Boryan, age, c.1, s.144, 152, 156, 261, 278, 282.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Genelkurmay Karargâhı'nda ve Kafkasya Cephesi'nde görev yapan, Ekim Devrimi'nden sonra Kızıl Ordu'ya katılarak ölene kadar Harp Akademileri'nde ders veren General Prof. Dr. Korsun, Birinci Dünya Savaşı'na doğru Rus Çarlığı'nın Türkiye'nin "mirasından" kendisine düşen pay olarak Türkiye Ermenistanı diye adlandırılan bölgeyi gözüne kestirdiğini belirtir. Boryan'la paralel olarak Korsun, Rus kumandanlığının askeri harekâtlar açısından, İran'ın kuzeybatı bölgesini, Anadolu'yu ve Irak'ı kontrol altında tutmak için, bu bölgeye özel önem verdiğinin altını çizer:

"Bu reformlarla⁷⁹ ilgili meselelerde Rusya, Ermenilerin resmî koruyucusu gibi hareket etti. Bu politika, Ermeni halkının Rus feodal ve kapitalist sınıfları tarafından en sonunda köleleştirilmesi ve sömürülmesi adına yürütülüyordu. Savaşın başlamasıyla Çarlık

hükümeti, sözde 'tarihi görevini' gerçekleştirmek adına, aslında Boğazlar'la İstanbul'u ve Türkiye Ermenistanı'nı ele geçirmek için hemen taleplerini oluşturdu."⁸⁰

⁷⁹ Ermeni reformları.

⁸⁰ N.G. Korsun, Alaşkertskaia Ī Hamadanskaya OperatsiĪ Na Kavkazskom Fronte Mirovoy Voynı V 1915 Godu, Gosudarstvennoe Voyennoe İzdateľstvo Narkomata Oboroni Soyuz SSR, Moskva, 1940, s.6.

General Prof. Dr. Korsun, Çarlık hükümetinin Türkiye Ermenistanı olarak adlandırılan bölgenin karışık millî-siyasal yapısını çok ciddi olarak incelediğini belirtmektedir. SSCB Savunma Halk Komiserliği Devlet Askeri Yayınevi tarafından 1940 yılında basılan "Alaşkart ve Hamadan Harekâtları/1915 Yılında Dünya Savaşı'nın Kafkasya Cephesi" adlı eseri, bu iddiayı doğrulayacak niteliktedir. Korsun, Rus kumandanlığı'nın, Türkiye'ye karşı Kafkas ordularıyla gerçekleştireceği saldırıda Ermenilere ve Süryanilere dayanmayı planladığını yazar. Bu noktadan hareketle Çarlık rejiminin Müslümanlar ve Ermeniler arasında millî boğazlaşmayı ateşlediğini vurgular.

Gerek Rus hükümetinin planlarının gerekse Ermenilerin tutumunun Türk hükümeti açısından tehlike arz ettiğini ifade eden Korsun, özellikle şu stratejik noktalara işaret eder:

"Rusların Ermenistan içlerine doğru istilası, Rus Çarlığı'nın Osmanlı Türkiye'sinin 'mirasından' kendi payına düşen bölgeyi ele geçirmesi gibi askeri-siyasal bir içerik taşımanın ötesinde, Osmanlı Devleti'nin temel bölgesi olan Anadolu'yu ve Ortadoğu'daki Alman-Türk harekâtları için büyük önem taşıyan Almanlarla birlikte yapılan Bağdat demiryolunu tehdit anlamına da geliyordu. Bunlarla birlikte bu istila, Rusları Musul petrollerine yaklaştırıyordu. Ayrıca Rusların Türkiye'nin içlerine doğru girmesi, genel olarak Transkafkasya'yı ve Ruslar tarafından işgal edilmiş olan İran'ın kuzeybatı bölgelerini ve özellikle Bakû petrol bölgelerini ve Çiaturi manganez yataklarını Türkiye'nin saldırılarından koruyordu."⁸¹

⁸¹ Age, s.7 vd.

Çarlığın bu amaçları, Ermeni kitlelerinin toplum önderleri aracılığıyla Birinci Dünya Savaşı'na hazırlanmasını açıklamaktadır. Rus Çarlığı'nın İstanbul Büyükelçisi Girs, Aralık 1912'de Taşnaksutyun Partisi'nin önde gelen isimlerinden Zavriyev ile yaptığı görüşmede, Ermenilerin Avrupa'nın gözünde Türklerin kurbanı olarak gözükmeleri gerektiğini öğütlemektedir.⁸² Zaten Çarlık hâkim sınıfları için, Boryan'ın ifade ettiği gibi, kurbanların hiçbir önemi yoktur. Çarlık için önemli olan petrol, demir yolları vb.'dir. Çarlık yazışmalarına yansıdığı üzere, Rusya'ya "Ermenisiz Ermenistan" lazımdır. Türkiye Ermenileri ateşe sürülerek Türklere kırdırılacak, Doğu Anadolu Rusya tarafından işgal edildikten sonra bölgeye Kuban ve Don Kazakları yerleştirilecekti. Birinci Dünya Savaşı'nda uygulanacak plan buydu.⁸³

⁸² Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov. Reformı V Armenii, s.12.

⁸³ B.A. Boryan, age, c.1, s.261, 267, 285, 328, 352, 356.

Ermenilere Yüklenen İki Görev: Gönüllü Birlikler ve Ayaklanma

Bu planlar çerçevesinde Ermenilere iki görev yüklenecektir. 1915 Şubat'ında Tiflis'teki Bütün Ermenistan Millî Kongresi'nde Taşnaksutyun Partisi'nin askerî kanat temsilcisinin yaptığı konuşma bu görevlerin itirafı niteliğindedir:

“Bilindiği gibi, Rus hükümeti savaşın başında Türk Ermenilerini silahlandırmak ve savaş sırasında ayaklanmaya hazırlamak amacıyla 242 900 ruble verdi. Gönüllü birliklerimiz Türk ordusunun savunma hattını yarıp, ayaklananlarla birleşerek cephe ve cephe gerisinde anarşi yaratmak ve bununla birlikte Rus ordularının geçişini ve Türkiye Ermenistanı'nı ele geçirmesini sağlamak zorunda.”⁸⁴

⁸⁴ Bkz. age, s. 360.

Görüldüğü gibi Ermeniler, cephe gerisinde ayaklanma çıkararak Türk ordusunu zaafa uğratacaktır. Bu birinci görevdir. İkincisi ise oluşturulan gönüllü birlikler yoluyla Türk ordusunun savunma hattını yararak Rus işgalini kolaylaştırmaktır. Her iki görevin yerine getirilmesinde Türkiye Ermenileri aktif rol oynayacaktır.

Bu durumun farkında olan Jön Türk hükümeti, Ermenilerle doğrudan bağ kurup anlaşarak, Avrupa'nın ve Rusya'nın Türkiye'nin içişlerine karışmasını ve doğacak olayları engellemeye çalışmıştır. Boryan'ın belirttiği gibi, Türk hükümeti buna uygun adımlar da atmıştır.⁸⁵ Çarlık belgelerine yansıyan aşağıdaki satırlar, bu açıdan dikkat çekicidir:

[85](#) Bkz. age, s. 283.

“Talat Bey, Ermeni meselesinin çözülmesi konusunda Türklere yardım etmesini isteyerek Ermeni vekilleri makamına çağırıldı. Bu bakan, meselenin çözülmesinin en iyi yolunun doğrudan Türklere Ermeniler arasında yapılacak görüşmeler olduğunu düşünüyor. Talat, Pogos Nubar Paşa'nın Avrupa'yla görüşmeleri kesmesi için Paris'ten geri çağrılmasını öneriyor.”⁸⁶

[86](#) Sbornik Diplomaticheskikh Dokumentov. Reformı V Armenii, s.79 vd.

Türk hükümetinin bu çabalarına Karinyan da dikkat çekmektedir.⁸⁷

[87](#) A.B. Karinyan, age, s.78 vd.

Bütün bu girişimlerin de sonuçsuz kalmasıyla Taşnakların önderliğindeki Ermeni kitleleri kendilerine biçilen iki misyonu da yerine getirmeye başladı. Bunun ilk ayağı Türkiye'nin cephe gerisinde ayaklanmalar başlatmaktı. Rusya'nın Kafkasya Valisi Vorotsov-Daşkov Ermenilerin kendilerine verilen görevi yerine getirmekle yükümlü olduklarını ve uygun bir anda Rusya'nın işgalini sağlamak amacıyla Türkiye'de ayaklanma başlatmaları gerektiğini yazar.⁸⁸ Buna karşılık Ermeni Katolikosu, Vorotsov-Daşkov'a gönderdiği bir mektupta Ermeni halkının bütün acılarını bastırarak yüce imparatorluğa karşı kutsal görevlerini yerine getirmeye hazır olduğunu ifade etmektedir.⁸⁹

[88](#) B.A. Boryan, age, c.1, s.352.

[89](#) Leo, Antsiyalits, Tiflis, 1925, s.282'den aktaran: B.A. Boryan, age, c.1, s.349.

Boryan, eserinde bu ayaklanmaların başarı sağlamayacağını daha başından belli olduğunu belirtir. Ancak kesin olan bir şey daha vardır ki, o da bu “faaliyetlerin” Ermeni halkını ölüm tehlikesiyle karşı karşıya getireceğidir. Taşnakların komutasındaki Ermeni kitleleri, Rus Çarlığı'nın emperyalist çıkarları için feda edilmişlerdir. Bu hareketlerin Ermeniler için ölümcül sonuçlar doğuracağını görmemek için, akıldan yoksun olmak gerekirdi. İşte şovenist Taşnaklar, nesnel şartları değerlendirmeksizin, güç dengelerini gözetmeksizin, kitlelerin taleplerini ve eğilimlerini dikkate almaksızın sadece emperyalist devletlerin çıkarları ve onların diplomatlarının emirleri doğrultusunda ayaklanmaları örgütlemişlerdir. Bu ayaklanmalar, ancak ilgili büyük devletlerin mali sermayedarlarına yaramıştır. Taşnaklar, bu şekilde Ermeni halkının kaderini emperyalist devletlerin hizmetine bağlamış ve kendi halkına karşı suç işlemişlerdir.⁹⁰

[90](#) Age, s.352 vd., 366.

Çarlık döneminde ve devrim sonrasında askerî tarih üzerine önemli eserler vermiş olan General Prof. Dr. N.G. Korsun, Rus Kafkas ordularının işgalini kolaylaştırmak amacıyla Rusların, Rus kumandanlığı tarafından Kafkas Cephesi'ne gönderilmeyip yerlerinde kalan Ermenileri ayaklanmak üzere kışkırttığını ve kullandığını ifade eder. 1915 baharındaki Van ayaklanmasını ve İçişleri Bakanlığı evrakındaki 15 Mayıs 1915 tarihli belgeyi buna örnek gösterir ve Kızıl Ordu Harp Akademileri'nde okutulan kitabında şu noktalara dikkat çeker:

“İçişleri Bakanlığı'nın bildirdiğine göre savaşın başında, özellikle Sarıkamış çarpışmasının ilk safhasında Ermeni nüfusu, tamamen yeni silahlarla donatılmıştı. Hatta silahlandırma, Transkafkasya'da Türk istilası tehlikesinin tamamen ortadan kalkmasından sonra da artan tempoda devam etti.”⁹¹

[91](#) N.G. Korsun, age, s.153, 189.

Diğer taraftan gönüllü birlikler büyük bir tantanayla örgütlenmiştir. 17 Eylül 1914 tarihinde II. Nikolay, Ermenilere gönüllü birlikler oluşturmaları çağrısında bulunur.⁹² O andan itibaren II. Nikolay'ın , İngiliz ve Fransız emperyalizminin sloganlarını Taşnaksutyun'un aynen dillendirdiğini belirten Boryan, Taşnakların Çarlık ordularındaki koçbaşı görevini bütün boyutlarıyla ortaya koyar. Özetleyecek olursak, Taşnaksutyun, Ermenilerin Türklere kurtulmak için Çarlık ordusuna parasıyla ve canıyla destek vermesi ve aktif olarak katılması gerektiğini işlemiş ve bu bilinci yaratmıştır. Bunun sonucu Ermeni gönüllü birlikleri, Ermenistan'ın "kurtuluşu" için Çarlık ordusu kumandası altında savaşa girerler. Artık Çar'ın savaş prensipleri, Taşnaksutyun Partisi'nin prensipleri olmuştur. Taşnaklar, "vandal" Almanlara ve "başıbozuk" Türklere karşı Avrupa'nın "kültürlü milletlerinin" yanlarında olduğu propagandasını yapmaya başlarlar. Sözler alınmıştır. Ermeniler, "özgürlük" mücadelesinde yalnız değillerdir.

⁹² Mger Slavikoviç Simonyan, Armyanskaya Diaspora Severo-Zapadnogo Kavkaza: Formirovanie, Konfessionalny Oblık, Vzaimootnoşenie S Vlastyu, Obşestvennımi İ Religoznımi Obyedinyenyami (Konets XVIII-Konets XX Veka), Dissertatsiya Na Soiskanie Uçenoy Stepeni Kandidata İstorıçeskıh Nauk Krasnodarskogo Gosudarsvennogo Universiteta Kulturi İ İskusstv Kafedra İstorii İ Muzevedeniya, Krosnadar, 2003, s.40.

Gönüllü birliklerin örgütlenmesi, ne Ermeni halkı adına, ne de Ermeni toplumu için faydalı olmuştur. Taşnaklar, Rus Çarlığı'na tam anlamıyla "ajan" görevi yapmışlardır. Taşnakların Anadolu'da yaşayan Şahrikyan Efendi ve Zoryan gibi liderleri, bu gerçeği daha o yıllarda görür ve "Büyük Ermenistan" hayalinin gerçekçi olmadığını tespit ederler. Bu liderler, Transkafkasya'daki Ermeni gönüllü birliklerine karşı çıkmışlar ve Türklere karşı harekâtın hemen durdurulmasını savunmuşlardır. Kafkas Ermenilerinin, Türk Ermenilerinin işlerine burunlarını sokmaması konusunda uyarıda bulunan liderler, Taşnakların bu politikalarının Türk Ermenilere özgürlük değil, ölüm getireceğini daha 1915 yılında ısrarla vurgulamışlardır. Ama ne yazık ki sonuç alamamışlardır.⁹³

⁹³ B.A. Boryan, age, c.1, s. 347 vd., 360 vd., 370, 430.

Gönüllü birliklerin hazırlanması olayına, aslında gelişmelere Çarlığın veya İngiliz ve Fransız emperyalistlerinin çıkarları açısından bakmayan her çevre aynı taniyi koymuştur. Quadflieg ve Rohrbach gibi Alman tarihçileri ve onların saptamalarını Emperyalizm kitabının notları arasına kaydeden Lenin, o zaman Doğu Anadolu'daki bu örgütlenmeyi, Çarlığın "ajan faaliyeti" olarak görmüşlerdir.⁹⁴ General Prof. Dr. Korsun'un gönüllü birliklerle ilgili değerlendirmesi de ilginçtir:

⁹⁴ Lenin'in, 1914 yılında Berlin'de yayımlanan Dr. Franz Quadflieg'in Russische Expansionspolitik von 1774 bis 1914'ten kendi el yazısıyla deftere yazdığı bu notlar için bkz. Lenin, "Hefte zum Imperialismus", Werke, c.49, Dietz Verlag, Berlin, 1970, s.694 vd. ve Münchner Neuste Nachrichten, Nr. 280, 4 Nisan 1913'ten aktaran: Quadflieg ve Lenin, age.

"İçişleri Bakanlığı'nın bildirimine göre Ermeni gönüllü birliklerinin kendi özel genelkurmayı vardı. Öyle ki, bildirimler şu adrese gidiyordu: 'Tiflis, Ermeni Genelkurmayı, Hatisov'a (şehrin başkanı).' Bununla birlikte bu birliklerin oluşturulması ve özel olarak himaye edilmeleri, Kafkasya'daki diğer halklarla Ermeniler arasında gerginliğin doğmasına neden oldu."⁹⁵

⁹⁵ N.G. Korsun, age, s.189.

Korsun, bir süre sonra Çarlık Genelkurmayı'nın bile duruma müdahale etmek zorunda kaldığını belirtir.⁹⁶

[96](#) Age.

Gönüllü birliklerin faaliyetleri, Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Ermeni olaylarının anlaşılması bakımından belirleyici önemdedir. Boryan, eserinde bu birliklerin hangi görevi yerine getirmek için oluşturulduğunu çok açık bir dille saptar: Gönüllü birlikler, Birinci Dünya Savaşı döneminde, "Büyük Ermenistan" adı verilen toprakları ele geçirmek, bu devletin temellerini atmak amacıyla Kürt nüfusu ve Türk köylülerini yok etmek üzere örgütlenmiştir.[97](#)

[97](#) B.A. Boryan, age, c.2, s.195.

Gönüllü birlikler, Türklerin ve Kürtlerin yaşadıkları köyleri kılıçtan geçirmiş ve savaş esirlerini dahi öldürmüşlerdir. Taşnakların yaptığı katliamlar ve yağmalar, onları Osmanlı'ya karşı kullanan Rus komutanlarını bile dehşete düşürmüştür. Müslüman kadınların, çocukların ve yaşlıların Ermeni çeteleri tarafından katledildiklerine dair birçok rapor, bizzat Çarlık yetkilileri tarafından kaleme alınmış, bunun önüne geçilmesi için Ermeni gönüllü birliklerine yüzlerce yazılı talimat verilmiştir. Hatta oluşturulan askerî mahkemelerde azımsanmayacak sayıda Ermeni subayı ve askeri yargılanmış ve ağır cezalara çarptırılmıştır. Sivil halka yönelik katliamlar, Taşnak yetkililerinin belgelerine de yansımıştır.

Bu belgeler, Rus Çarlığı'nın eski askerî arşivi olan Rusya Askerî Tarih Devlet Arşivi'nde saklanmaktadır. Buradaki ilgili dosyalar, Müslüman sivil halk üzerindeki Ermeni mezalimini bütün boyutlarıyla ortaya koymaktadır.[98](#)

[98](#) Özellikle bkz. Rusya Askerî Tarih Devlet Arşivi (RGVIA) fond 2100, liste 1, dosya 557, 558; fond 2100, liste 2, dosya 459, 460, 1094.

Türkiye'nin Haklı Savaşı ve Trajedinin Sorumluları

Birinci Dünya Savaşı sırasında, Taşnakların Ermeni kitlelerini harekete geçirerek izlediği düşmanla işbirliği politikası ve Müslüman nüfusa karşı giriştiği katliamlar ve yağmalar, Türkiye'nin haklı savaşını ve meşru müdafaasını açıklamaya yetmektedir. Boryan, Türklerin Taşnakları sevmemesinin gayet doğal olduğunu vurgular. Çünkü Taşnaklar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı tarafından paylaşılmasına destek olurken ve Batı emperyalistlerinin "hasta adamın" "iyileştirilmesi" için yaptıkları "cerrahi müdahaleye" yardım ederken, her araca başvurmuşlardır. Buna karşılık Türkiye de, kendisini parçalama operasyonuna karşı koymak için, bütün araçları kullanmış ve bütün önlemleri almıştır.[99](#)

[99](#) B.A. Boryan, age, c.2, s.405 vd.

Boryan, Taşnaksutyun Partisi'nin Doğu Bürosu'nun ve İstanbul Komitesi'nin, Doğu Anadolu'da Türklere karşı Rus Savaş Bakanlığı'nın planları çerçevesinde ayaklanma kararı aldığını ve bu amaçla Nisan 1915'te yaklaşık 10 bin Taşnak savaşçısının, Andranik komutanlığındaki Ermeni gönüllü birlikleri Van'a yaklaşırken şehirde ayaklanma çıkardığını hatırlatır. Boryan'ın ifadesiyle, Taşnaksutyun Partisi, emperyalist efendilerine karşı

görevini yerine getirmiştir. Ancak Boryan'ın aşağıdaki tespiti meselenin özünü ortaya koyması bakımından çok daha önemlidir:

“Askeri harekâtın cephe gerisinde on bin kişilik bir kitle devlete karşı ayaklanma çıkardığı ve bu yoldan haritada varlığını ilan ettiği zaman, elbette devlet kavramı gereği, devlet iktidarı ve devlet adamları, meşru müdafaa adına sorumlu önlemler alacaklardır.”

Boryan, bu hallerde, ayaklanmayı bastırma imkânlarını arayıp bulmak ve kendi devletini korumak gibi önemli bir görevin ortaya çıkacağını belirler. O zaman “Amaç, aracı haklı kılar” ilkesi devreye girer. Boryan şöyle devam etmektedir:

“Ermenilerin ayaklanması, onların tarihî ve hukukî hakkıdır. Eğer devlet, halk ayaklanmasını sert bir şekilde eziyor ve ayaklananları bastırıyorsa, bu da onun tarihî ve hukukî hakkıdır.”¹⁰⁰

¹⁰⁰ Age, c.1, s.363, 365 vd.

Boryan, eserinde, İran'ın ve Rusya'nın daha önceki dönemlerde ülke çıkarları gereği Ermenilere karşı aldığı önlemlere de değinmektedir. İran Şahı II. İbrahim, savaş sırasında Rusya'yla işbirliği yapan Ermenilere karşı sert uygulamalarda bulunmuştur. Aynı şekilde Rus Çarlığı da III. Aleksandr döneminde Ermeni millî hareketini kontrol altında tutmak amacıyla birçok yasaklamalara gitmiştir. Okullar kapatılmış, kilisenin mal varlıklarına el konmuştur, Ermeni halkı üzerinde baskı kurulmuştur...¹⁰¹ Ayrıca belirtmek gerekir ki, Birinci Dünya Savaşı koşulları ve Ermeni kitleleri tarafından girişilen eylem, bunlarla karşılaştırılmayacak kadar ağırdır.

¹⁰¹ Age, s.143, 267, 323 vd.

Boryan, Türkiye'nin haklılığını doğrudan ifade eden bu yorumlardan sonra, Ermeni meselesinin suçlularını da sergiler. Boryan, Ermenilerin, büyük devletlerin Doğu politikasının kurbanı olduğunun altını çizer. Ermeniler, emperyalist devletlerin ekonomik ve siyasal çıkarları yüzünden acı çekmişlerdir. İngiltere, Rus Çarlığı ve Almanya, yaşanan olayların doğrudan sorumlusudur.¹⁰²

¹⁰² Age, c.2, s.149, 165, 241, 247.

Ermeni komünistlerinin Lenin'e sunulmak üzere 18 Ocak 1921'de Erivan'da kaleme aldıkları “Ermenistan” başlıklı raporda, 1915 olaylarının yaşanmasında Taşnakların oynadığı vahim role dikkat çekilir. Taşnaklar, şovenist ihtiraslarla gönüllü birlikler oluşturarak Türkiye Ermenilerini ateşe atmıştır. Bu hareket, Taşnakların ölümcül politikalarının en karanlık sayfasıdır ve Türkiye Ermenileri için çok acı sonuçlar getirmiştir. Taşnaklar, Türkiye Ermenilerinin vatanının düşmanları yanında yer almış, Ruslara, Türkiye'nin içişlerine karışması için yalvarmış ve böylece Türk iktidarının kendi Ermeni nüfusunu vatana ihanetle suçlamasının haklı temelini yaratmıştır. Rapora göre, Türkiye Ermenilerinin önemli bir kısmı gönüllü birliklerin örgütlenmesi nedeniyle Taşnakları suçlamıştır. Özellikle 1915'teki Van ayaklanması ve Ermeni gönüllü birliklerinin askerî harekâta katılması, Türkiye Ermenileri açısından acı sonuçlar doğurmuştur. Taşnaklar, komşuları olan Türkler, Azeriler ve Kürtlerle iyi ilişkiler kurmak yerine Çarlık ordularına kalkan görevi yaparak ve Avrupalıların sözlerine kanarak büyük suç işlemişlerdir.¹⁰³

¹⁰³ Raporun ilgili bölümleri için bkz. Rusya Toplumsal-Siyasal Tarih Devlet Arşivi (RGASPI) fond 5, liste 1, dosya 2797,

yaprak 14-15.

Hınçak Partisi yetkililerinin hazırladığı raporda ise, Kilikya bölgesinde yaşanan karşılıklı kırımın sorumluları olarak Fransızlara işaret edilir. Doğu'nun ezilen azınlık halklarının "yüce savunucusu" Fransa'nın "iyilik" dolu öğütleri, karşılıklı kırıma yol açmış ve ülkeyi felaket bölgesine çevirmiştir. Ayrıca Antep'teki Ermeni Olağanüstü Meclisi de Fransızları, kışkırtıcı politikalarından dolayı suçlamış ve Kilikya'daki Ermeni trajedisinin sorumluluğunu onlara yüklemiştir.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Hınçak Partisi Merkez Yürütme Kurulu temsilcilerinin 10 Eylül 1920 tarihli raporunun ilgili bölümleri için bkz. RGASPI fond 5, liste 2, dosya 92, yaprak 11.

Ermenilerin en önde gelen tarihçilerinden Prof. Leo da, yaşanan olayları dış destekle yapay olarak yaratılan Ermeni hareketine bağlar.¹⁰⁵ Uluslararası Hukuk Profesörü Komarovski, bu noktada esas sorumluluğun Avrupa'nın payına düştüğüne dikkat çeker.¹⁰⁶ Tarihçi Amfiteatrov ise Ermenilerin özgürlüğünü esas engelleyen güçlerin sırasıyla İngiltere, Almanya, Rusya ve Fransa olduğunu belirtir.¹⁰⁷

¹⁰⁵ K.N. Karamyan, age, s.51.

¹⁰⁶ Komarovski, "Ob Armyanskom Voprose", Bratskaya Pamoş Armyanam, c.2, s.155'ten aktaran: B.A. Boryan, age, c.1, s.274. Ayrıca bkz. Polozhenie Armyan v Turtsii, Moskva, 1896, s.VIII.

¹⁰⁷ Amfiteatrov, Armyanski Vapros, Petersburg, 1906, s.5 vd.'dan aktaran: B.A. Boryan, age, c.1, s.274.

V. TAŞNAK ERMENİSTANI VE TÜRKİYE'NİN PAYLAŞILMASI

Taşnak Ermenistanı'nın Özü

Ermeni meselesi, Birinci Dünya Savaşı sonrasında da önemini kaybetmez. Tam tersine, Türkiye'nin savaşı kaybetmesiyle Ermeni meselesinin paylaşım planlarındaki rolü daha da artacaktır. Rusya'da Ekim Devrimi'yle birlikte kurulan Sovyet iktidarı bu politikaları reddedecek, Ermeni meselesi, tamamen Batı emperyalizminin bir oyuncağı olacaktır.

Ekim Devrimi'nin ardından Transkafkasya'daki Mussavat Azerbaycanı ve Menşevik Gürcistanı cumhuriyetleriyle birlikte Taşnak Ermenistanı da bağımsızlığını ilan eder. Taşnak Ermenistanı, kesin bir surette emperyalizmin saflarında yer alacaktır ve büyük

devletlerin diplomatlarının elinde bir silaha dönüşecek, onların iradesini ortaya koyan uluslararası sermayenin bir ajanı olarak varlık gösterecektir. Boryan'ın ortaya koyduğu gibi, Taşnaklar tarafından yönetilen Ermenistan ve onun emekçi kitleleri, emperyalizmin Doğu politikasının bir aracı ve Türkiye'ye karşı bir şantaj unsuru olacaktır.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Age, c.1, s.404; c.2, 186, 202.

Bağımsızlığını ilan eden Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti'nde esas olarak iki hâkim güç vardır. Boryan, bu güçlerden birinin Türkiye Ermenileri olduğunu belirtir. Türkiye Ermenilerinin burjuva ve küçük burjuva katmanları, eski Çarlık topraklarında bulunan Ermenistan Cumhuriyeti'ne olumsuz bakmaktadır. Amaçları, elbette İtilaf devletlerinin yardımıyla, Türkiye topraklarını da içine alacak bir Ermeni devleti kurmaktır. Ve bu devletin esas oluşum merkezi Türkiye Ermenistanı olmalıdır. Çünkü Rusya, toparlandığında Transkafkasya'yı tekrar ele geçirecektir. Onun için Türkiye Ermenistanı merkezli bir devlet kurulup, güçlendirilmeli; daha sonra Rusya Ermenistanı bu devlete katılmalıdır.

Taşnaklar ve Transkafkasya'nın küçük burjuva katmanları ise, "Büyük Ermenistan"ın Transkafkasya merkezli anlayış ve uygulamayla inşa edileceğini savunmuşlardır. Tabii yine İtilaf devletlerinin ve Beyaz Orduların yardımıyla!

Ermenistan Bakanlar Kurulu Başkanı Hatisov, Avrupa'daki Ermeni heyetinin başkanı Agoranyan'a gönderdiği çok gizli damgalı telgrafta Beyaz Ordu Komutanı Denikin'den 3 milyon mermi aldığını belirtmektedir. Agoronyan ise İngiliz Yüksek Kumandanlığı'ndan silah ve askerî teçhizat alacaklarını belirtmektedir.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Daşnaksakan Karavarutyanyan Dokumentere, Erivan, 1922, s.7, 12, 22; Çalhuşyan, İnç Er Yev Piti Lini Mer Ugin, Vena, 1923, s.15; Leo, age, s.440'tan aktaran: B.A. Boryan, age, c.2, s.90.

İngiltere ve Fransa, bir taraftan da Kafkas Cumhuriyetleri arasında kırımlar kışkırtarak bölgeye müdahalenin yollarını kollarlar. Hatta oradaki halkların güvenliği adına ordularını bölgeye gönderirler. Taşnaklar, İtilaf ordularının bölgeye çağrılmasında önemli rol oynamışlardır.¹¹⁰

¹¹⁰ Age, s.64, 74.

Amerikan Politikası ve Taşnaklar

Taşnak Ermenistanı'nın bel bağladığı başka bir kuvvet ise, Amerika Birleşik Devletleri'dir. Ermenistan'ın Amerikan mandasına girmesi meselesini de ayrıntılı olarak ele alan Boryan, Wilson'un Amerikan mandasıyla ilgili incelemeler yapmak üzere Ermenistan'a gidecek heyete verdiği talimattan şu sözleri aktarır:

"İstiyoruz ki, siyasal, askeri, coğrafi, idari, ekonomik ve diğer şartları yerinde inceleyerek Amerika için hangi somut çıkarların var olduğunu saptayın."¹¹¹

¹¹¹ Bkz. Lodge tarafından sunulan 13 Nisan 1920 tarihli ana rapor, Devlet Matbaası, Washington, 1920'den aktaran: B.A.

Boryan, age, c.2, s.66.

Görüldüğü gibi Amerikan mandasının esas hedefi Ermenilerin çıkarlarını gözetmek değil, ABD çıkarlarını esas almaktır. Boryan'ın ifadesiyle ABD, Ermenistan'ı ele geçirerek, Doğu'da bir üs olarak kullanacak ve Küçük Asya'da yeni bir Amerika inşa edecektir.

ABD'nin "Doğu'da yeni Amerika" planının ve Ermeni "milliyetçilerinin" programlarının gerçekleştirilmesi için, 10 Aralık 1918 tarihinde Senatör Lodge, ABD Senatosu'nda Ermenistan'la ilgili kararlarını açıklar. Geleceğin "bağımsız" Ermenistan'ının topraklarına başta Türkiye'nin olmak üzere Gürcistan'ın, Azerbaycan'ın, İran'ın toprakları eklenmiştir. Amerika, manda adı altında bu toprakları işgale hazırlanmaktadır. Wilson'un Ermeni meselesini İstanbul, Anadolu, Türkiye Ermenistanı ve Transkafkasya meselelerinden ayrı olarak ele almanın imkânsız olduğunu belirtmesi de bu yüzdendir. Wilson açısından hepsi birlikte ele alınmalı ve çözümlenmelidir. Çünkü küçük bir Ermenistan, Wilson'un işine yaramayacaktır.¹¹² Boryan, meseleyi genel olarak değerlendirdiğinde şu sonuca varır:

¹¹² Age, s.68 vd.

"Ermenistan, geçmişte olduğu gibi emperyalistlerin bütün Doğu'yu işgalinin bahanesi ve aracı olmuştur; Ermenistan mandası ise, Karadeniz, Hazar ve Akdeniz'in ve doğal kaynakların zengin olduğu bölgelerin önemli noktalarının emperyalistler tarafından kontrol edilmesi ve ele geçirilmesinin biçimsel bir kılıfıdır. Petrol, bakır, demir, magnezyum, taş kömürü vb. Amerikan kapitalistlerinin aklını almıştır; 'özgür Ermenistan' üzerindeki manda ve Ermeniler ise Amerikan işgalinin ahlaki ve siyasal boyutunun bir kanıtı ve temeli olarak tasavvur edilmiştir."¹¹³

¹¹³ Age, s.71.

Ancak Boryan'a göre Ermenilerin içinde bulunduğu manevi ve maddi durum, Wilson'un genişletilmiş Ermenistan devletini hayata geçirmeye elverişli değildir. ABD mandasının hayata geçirilemeyişinin nedenleri konusunda tarihçiler arasında tartışma vardır. ABD ve Batı Avrupa tarihçileri ABD Senatosu'nun Ermenistan mandasını reddetmesini ABD'nin tecrit (izolasyon) politikasıyla açıklamaya çalışırlar. Ancak Sovyet tarihçisi Şpilkova, bunun gerçekdışı olduğunu saptar. ABD planlarını suya düşüren olgular, öncelikle bölgedeki devrimci gelişmelerdir: Beyaz Orduların mağlup edilmesi ve Sovyet iktidarının sağlanılması, Türkiye'deki millî kurtuluş savaşının hızla gelişmesi ve yayılması, Transkafkasya ülkelerindeki devrimci hareketlilik, emperyalist devletler arasındaki çelişmeler, ABD mandasının önünü kesmiştir.¹¹⁴

¹¹⁴ V.İ. Şpilkova, age, s.127 vd., 137 vd.

Boryan, burada ilginç bir noktaya işaret eder: Wilson, Rus Bolşeviklerinin "milletlerin kendi kaderini tayin hakkı"ni savunmalarına değinerek, Bolşeviklerin "amaçlarına ulaşmalarını canı gönülden" istediğini belirtir. Boryan'a göre, Wilson, kendi kaderini tayin ilkesinin uygulanmasıyla, Rusya'nın parçalanmasını ve ardından da Transkafkasya'nın, Türkiye'nin Avrupa ve Anadolu coğrafyasının ve İran'ın bir kısmının işgalini umut etmiştir.¹¹⁵

¹¹⁵ B.A. Boryan, age, c.2, s.73.

Boryan, Wilson'un Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk bölgelerinde tam egemenliğinin güvence altına alınmasına taraftar olması ile Türk egemenliği altında yaşayan halkların

özerkliğini savunması arasında çelişme olduğunu belirtir. Boryan'a göre, "Türkiye'nin tam egemenliği" ile "halkların kayıtsız özerk gelişimi" aynı anda sağlanamayacaktır. Tam egemen Türkiye olacaksa, Hıristiyan halklara özerklik verilemez. Özerkliğin tanınması durumunda, Türkiye'nin bütünlüğü tehdit altına girecektir.¹¹⁶

¹¹⁶ Age, s.227 vd.

Cemiyet-i Akvam ve Ermeni Meselesi

Ermeni meselesinde emperyalistlerin Türkiye'ye baskı aracı olarak kullandıkları diğer bir alet ise Cemiyet-i Akvam'dır. İtilaf devletleri, Cemiyet-i Akvam'ı emperyalist devletlerin ezilen ülkeleri, güçsüz devletleri ve köleleştirilen halkları daha fazla sömürme amacıyla kurmuşlardı. Bu olguya dikkat çeken Boryan, öncelikle İngiliz emperyalizminin kontrolü altındaki Cemiyet-i Akvam'ın, Ermenileri "koruma" bahanesiyle Türkiye'nin topraklarını parçalamaya yönelik birçok eylemde bulunduğunu belirtir. O dönemde Cemiyet-i Akvam ve Lahey Uluslararası Mahkemesi, Ermeni meselesi üzerinden Türkiye'yi yağmalamanın merkezi haline gelmiştir. Bu tecavüz eylemleri, uluslararası hukuk adına onaylanmıştır.¹¹⁷

¹¹⁷ Age, s.4 vd., 185, 225.

San Remo Konferansı

1920 Nisan'ında gerçekleşen San Remo Konferansı'nda, Ermeni heyeti emperyalist devletlere büyük umutlar bağlamıştır. Konferans'ta geleceğin Ermenistan'ının sınırlarının belirlenmesi amacıyla İngiliz, Fransız, İtalyan ve Japon temsilcilerden oluşan bir heyet meydana getirilmiştir. Bu komisyonun temel aldığı mesele, Ermenistan'ın Karadeniz'e çıkışını sağlamaktır.¹¹⁸

¹¹⁸ Age, s.76.

Sevr Antlaşması

10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr Antlaşması imzalanır. Ermeni heyetinin başında

diplomat-yazar Agaronyan vardır. Boryan'ın ifadesiyle devamlı "zulüm, zulüm!" diyenler, "zalimlerin" gölgesinde Türkiye'yi darmadağın eden "barış antlaşmasını" imzalamışlardır. Ermenistan, her ne kadar hukuki olarak tanınmış olsa da, uluslararası toplumun "eşit haklara sahip" egemen bir devleti haline gelse de, esas olarak emperyalist devletlerin pazarlık unsuru olmuş, Ermeni diplomatlar ise büyük devletlerin Türkiye'yi yağmalamasında ajanlık görevi yapmıştır. Ermeni emekçi kitleleri, İtilaf devletlerinin çıkarı için kurban vermiştir, kendi adlarına değil. Öyle ki, Sevr Antlaşması, Ermeni meselesini de çözmemiştir. Ermeni diplomatları, kendi milletinin cellatlarının tarafında yer almışlardır. Boryan bu tespitleri yaptıktan sonra şu yargısını açıklar: Sevr Antlaşması, Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti'nin dış politikasının emperyalistlere hizmete dayandığını bir kez daha göstermiştir.¹¹⁹

¹¹⁹ Age, s.80 vd.

Sevr Antlaşması'nı imzalayanlar, Ermeni siyasetçi ve tarihçi S. Firumyan'ın ifadesiyle "Türkiye'ye savaş ilan eden eşkıyalardır".¹²⁰

¹²⁰ Leo, age, s.361'den aktaran: B.A. Boryan, age, c.2, s.81.

1920 Türk-Taşnak Savaşı

İşte bu koşullar altında Taşnaklar, Oltu'yu işgal ederek 1920 Sonbaharında Türk-Taşnak Savaşı'nı başlatırlar. Türkler, meseleyi barışçıl yollarla çözmek isterler. Ancak Taşnaklar bu teklifi reddedecektir. Ermeni hükümeti, Ermeni halkının savaşa tam desteğine, askerî gücüne, Sevr Antlaşması'na, İtilaf devletlerinin yardımına ve uygar devletlerin kamuoylarına güvenmiştir. Bütün bu etkenlerin Türk topraklarını işgal etmek için yeterli olduğunu düşünmüştür.

Taşnak hükümeti, Boryan'ın tespitlerine göre, savaşı ilan ederken iki amaç gütmüştür: 1) Ermeni nüfusu içerisinde savaş yanlılığının güçleneceği kanısından hareketle fırsattan yararlanıp Türk topraklarını işgal etmek ve 2) Ermenilerin üzerine Kemalistleri Bolşeviklerin kışkırttığı ve Bolşeviklerin Türk devrimcilerine Ermeni devletini ortadan kaldırmaları için yardım ettiği propagandasıyla, Ermenistan'daki Bolşevik eğilimi tasfiye etmek.¹²¹

[121](#) Age, s.120 vd.

Bu bağlamda Taşnaklar, ülke içerisinde Kemalist ve Bolşevik düşmanı büyük bir propaganda başlatırlar. Hatta Ermeni komünistlerini "içimizdeki Türkler" diye suçlarlar. Ermeni devletinin en büyük düşmanları, Türkler, Tatarlar ve Bolşeviklerdir.

Öte yandan Taşnaklar, Türkler ile Bolşevikleri birbirlerine düşürmek için çeşitli tertiplere de başvurmuşlardır. Bir taraftan Bolşeviklerle antlaşma yaparak Türkleri Bolşeviklerin üzerine kışkırtmaya çalışmış, daha sonra da Türklerle ayrı antlaşma yaparak Bolşevikleri Türklerin üzerine saldırtmak için uğraşmışlardır. Amaç, bölgede emperyalizme karşı direnen iki temel kuvveti birbirine kırdırtmaktır.[122](#)

[122](#) Age, s.93, 123 vd., 184.

Taşnakların Etnik Temizlik ve Toprak Politikası

Taşnak Ermenistanı'nın varlık nedenlerinden biri, hükümetin izlediği etnik temizlik politikasıdır. Taşnaklar, bölgedeki Müslüman halklara ve Gürcülere karşı büyük bir nefret beslemişlerdir. Tarihi ve coğrafi-etnografik haritayı önlerine seren Taşnaklar, herhangi bir "pürüzle" karşılaştıklarında, yani etnik dağılım, kuracakları devletin haritasına denk düşmediği zaman, "makrel, srbel", (Ermenice bölgeyi temizleme), başka millet ve din mensuplarını "kaytsel" (Ermenice küle çevirme, yok etme) programını uygulamışlardır. Bu terimler, Ermeni devlet edebiyatına girmiştir.

Taşnaklar, devlet iktidarını, ülkedeki Müslüman halkı yok etmek ve mallarını yağmalamak için örgütlemişlerdir. Taşnakların toprak politikası ise Müslümanlardan "temizledikleri" toprakları, hükümet yetkililerine, akrabalarına peşkeş çekmektir.[123](#) Olgular göstermektedir ki, "Katliam ve Yağma Bakanlığı" bile kurulmuştur. Sivil halkı yok etme ve yağma, devlet idaresinde sistematik bir hal almıştır. Hatta bu politika, o kadar örgütlü bir duruma gelmiştir ki, Ermeni nüfusunun bütün unsurları buna katılmıştır: Ayaktakımı, Taşnak bakanları, aydınlar, askerler, subaylar ve hatta din adamları. Ve bütün katliamlar açıktan savunulmuştur. Boryan, bütün bu olguları ortaya koyarak, Taşnakların Türkleri asla suçlayamayacağı yönünde bir sonuca ulaşır.

[123](#) Age, s.33, 81 vd., 87, 93, 195.

Kısacası Taşnakların hükümet politikası, Batı'nın yardımıyla komşu ülkelerin topraklarını işgal etmek ve bu toprakları en başta Türklerden ve Kürtlerden "temizleyerek" "saf" bir millî devlet kurmaktır. Bütün bunlar da büyük devletlerin diplomatlarının himayesinde yapılmıştır.[124](#)

[124](#) Age, s.90.

Boryan'ın bu saptamaları daha önce Ermenistan Komünist Partisi (EKP) yetkilileri tarafından da dile getirilmiştir. EKP'nin 19 Temmuz 1920 tarihinde toplanan Komintern'in İkinci Kongresi'ne sunduğu raporda "Büyük Ermenistan" projesine ve Taşnak hükümetinin bu temeldeki politikalarına şöyle değinilir:

“Ermenistan burjuvazisinin aziz emeli olan ‘Denizden Denize Bağımsız ve Birleşik Ermenistan’ı, Ermenistan’ın karşıdevrimci hükümeti, bugün ülkeyi kendisinden nefret eden Müslüman köy ve kasabalarından temizleyerek pratiğe geçirmektedir. (...)

“Ermenistan’da toprak sorunu, hükümetin Müslüman köylülerin elinden zorla alarak verdiği hükümet ve parlamento üyelerinden meydana gelen toprak ağaları sınıfının yapay bir şekilde oluşmasıyla şiddetlenmektedir. Ülke içinde Müslümanlara yönelik kırım politikası, ekonomik amaçların, yani hükümet ve parlamento üyelerinin zenginleşmesi dışında, esas olarak siyasal amaç taşıyor: Hükümet, Müslümanlardan temizlenen bölgelere, Ermeni-Kazak sınıfı yaratmak için Türkiye Ermenisi göçmenler yerleştiriyor. Böylece köklü, fakir düşmüş, kovuşturmaya uğrayan, devrimci köylülere karşı onların yardımıyla savaşmayı hedefliyor. Türkiye Ermenileri, neredeyse Erivan’ın bütün ticaretini elinde toplamış durumda. Hükümet, tamamen onlara bağımlı.”¹²⁵

¹²⁵ RGASPI fond 64, liste 1, dosya 137, yaprak 13-15.

Bu raporun bir değerlendirilmesinin yapıldığı, “Yakın Geçmişten Sayfalar” başlıklı arşivdeki başka bir belgede, Türkiye Ermenilerinin en gerici unsurları olan Muş ve Sasunluların Ermeni burjuvazisinin ve onun partisi Taşnaksutyun’un dayandığı esas kuvvet olarak bu bölgelere yerleştirildiği kaydediliyor. Belgenin altında imzası olan İ. Şahdin, Taşnakların Türk köylerini ateşe verdiğini ve kılıçtan geçirdiğini belirtiyor.¹²⁶

¹²⁶ Belgenin tam metni için bkz. RGASPI’de fond 64, liste 1, dosya 137, yaprak 8-11.

Taşnak İktidarının Yıkılışı ve Türklerden Yardım Talebi

Taşnak Ermenistanı’nın emperyalistlerin politikaları açısından diğer bir işlevi de Devrimci Türkiye ile Sovyet Rusya arasında bir set oluşturmaya çalışmasıydı. Taşnakların başdüşman ilan ettiği Türk-Sovyet ittifakı, Taşnak Ermenistanı’nı ortadan kaldıracak, yerine Sovyet Ermenistanı kurulacaktır.¹²⁷ Bunun üzerine Taşnaklar, iki gün önce başdüşman saydıkları Türk ordularından Bolşeviklere karşı yardım istemişlerdir. Taşnak Başbakanı Vratsyan, Ermenistan’ın kurtuluşunu Türk ordularının yardımına bağlamıştır.¹²⁸

¹²⁷ B.A. Boryan, age, c.2, s.401 vd.

¹²⁸ Nor Aşhar, No.2, 1922, s.159’dan aktaran: B.A. Boryan, age, c.2, s.138.

Taşnak İktidarının Bilançosu

Taşnak Ermenistanı’nın pratiğini değerlendirdiğinde Boryan, özellikle şu sonuçlara ulaşır:

İtilaf devletlerine, esas olarak da İngiltere'ye sadakat, ülkeyi harabeye çevirmiş, kitleleri açlığa terk etmiştir. Taşnak ideologları, emperyalist devletlerin sözlerinin ve bildirgelerinin sadece kendi işgalci amaçları için olduğunu, kesinlikle ezilen dünya ülkelerinin özgürlüğünü düşünmediklerini anlamamışlardır. Taşnaklar, emperyalistlerin efendiliğinin, halkların kurtuluşlarına değil, köleleştirmeye ve ezmeye dayandığını anlamamışlardır. İngiliz emperyalistlerinin Doğu halklarını hukukun bir öznesi olarak değil, zenginleşmenin bir nesnesi olarak gördüklerini kavrayamamışlardır. Ezilen halklar, İngilizlere göre ancak Britanya emperyalistlerinin yardımıyla ayakta durabilir. Taşnak ideologları, Doğu'ya yaklaşmanın halklar için kurtuluş olduğunu, İngilizlere yaklaşmanın ise halkları İngilizlerin elinde bir silah haline getirdiğini ve İngiliz çıkarları için birbirlerini yok etmeye yönelttiğini hiçbir zaman anlamamışlardır.

Oysa bu gerçeği Türkler anlamıştır. Boryan, İngiliz politikasının içyüzünü ortaya koyan Hâkimiyeti Milliye'den alıntı yaparak bu yargısını kanıtlamaktadır. Hâkimiyeti Milliye'ye göre İngiliz politikasının temel ilkesi, Doğu halklarının yakınlaşmasını engellemektir.¹²⁹
¹²⁹ Age, s.403.

VI. SOVYET ERMENİSTANI, KARS VE LOZAN ANTLAŞMALARI

Türk-Ermeni İlişkilerinde Yeni Bir Dönem

Sovyet Ermenistanı'nın kurulmasıyla birlikte Türk-Ermeni ilişkilerinde yeni bir dönem başlayacaktır. Boryan, Lozan'a giden bu süreci belgelere dayanarak incelemiştir. Artık iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi, asırlık düşmanlığın son bulması ve kültürel gelişim, millî örgütlenme ve ülkelerin siyasal varlığı açısından düşmanca millî karşıtlığın ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Azerbaycan'da ve Ermenistan'da Sovyet cumhuriyetlerinin ilanı, Türkiye'de millî bir cumhuriyete doğru ilerleyiş ve bu ilişkilerde dolaysız rol oynayan Sovyet Rusya'nın varlığı, bu ülkelerin ortak hareketi için oldukça olumlu bir güven ortamı yaratmıştı. Bu durum, imkânlar çerçevesinde, yakınlaşmanın ve işbirliğinin temelini oluşturdu.

Bu temelden hareketle Sovyet Ermenistanı Devrim Komitesi'nin önündeki en önemli mesele Türkiye'yle iyi komşuluk ilişkilerinin inşasıdır. Devrim Komitesi, Ermeni meselesini ileri sürmemiş, tarihi problemleri bir kenara bırakmış, Türkleri hiçbir şekilde suçlamamış ve Türkiye'yle barış antlaşması imzalamak için uluslararası diplomasinin yardımına başvurmamıştır.

Karşıdevrimci burjuva aydınları, Ermenistan topraklarına bakıp ısrarla "Büyük Ermenistan" fikrini gerçekleştirmek istemişler, toprak meselesini çözecek tek köktenci çözüm olarak Sovyet Ermenistanı'nın sınırlarını genişletmenin zorunlu olduğunu belirtip Türklerden öç almayı hedeflemişler, ancak işçi sınıfının öncüleri, bu bağnaz milliyetçi sarhoşluktan kurtulmaya çabalamış, "millî" yaraları unutup Türkiye'nin emekçi kitleleriyle yakınlaşmanın temelini aramış ve kendi kurtuluşunu Sovyet Ermenistanı'nın ekonomik yapılanmasında, siyasal örgütlenmesinde ve kültürel gelişiminde görmüştür.

Sovyet Rusya ile Türkiye'nin emperyalizme karşı aynı cephede mücadele ettiğini esas alan Ermeni komünistleri, uluslararası diplomasinin Ermeni meselesini Türkiye'ye karşı bir baskı aracı olarak kullandığı geçmiş tecrübeleri göz önünde tutmuştur. Devrim Komitesi, Doğu'nun emperyalizme karşı mücadele üssü olduğunu iyi bilmektedir. Rusya'nın Doğu politikası, ancak Türkiye'nin desteğiyle başarı kazanabilecektir. Bunun için Anadolu'nun Doğu'daki millî kurtuluş hareketlerinin ideolojik merkezi ve siyasal önderi olması gerekiyordu. Sevr Antlaşması, Türkiye'nin boynuna geçirilmiş ilmekti. İtilaf devletleri, Türkiye'yi yağmalayan eşkiyalardı ve Taşnaklar ise Türklerin can düşmanıydı. Bu saptamalar ışığında Ermeni meselesi, uluslararası diplomasinin elinden alınmalı ve Türkiye, Ermeni "tehlikesinden" kurtarılmalıydı. Türklerin ve Ermenilerin birbirine yakınlaşması, siyasal ilişkilerde barışın sağlanması, ekonomik alanda işbirliğinin sağlanması şarttı.¹³⁰

¹³⁰ Age, s.150, 161, 177, 282.

Ermeni Komünistlerinin Türkiye'ye Bakışı

Bu çerçevede Ermenistan Devrim Komitesi, Türkiye ile ilişkiler üzerine bir bildirge yayımladı. Komite, Ermenistan'ın Türkiye'nin emekçi kitlelerinin güven ve yakınlığından yararlanacağı konusunda kesinlikle emin olduğunu açıkladı. Komite'ye göre Türkiye, emperyalizmin yüzyıllık hükümranlığından kurtulma zorunluluğunu görmüştü ve devrimcileşen Doğu'da önemli bir rol oynamaktaydı. Ermeni komünistleri, Sevr Antlaşması'na karşı olduklarını ilan ederken, emperyalizmin zincirlerinden kurtulmakta olan Türkiye'nin kardeş elini uzatacağına ve ortak düşmana, İtilaf devletlerine ve Taşnaklara, karşı beraber mücadele edeceğine inandıklarını belirtirler.¹³¹

¹³¹ Dekretneri Yev Ramanneri Jogavatsu, c.1, Petratarakutyun, 1921, s.4'ten aktaran: B.A. Boryan, age, c.2, s.151.

Benzer görüşler, İçişleri Halk Komiseri A.A. Bekzadyan'ın Sovyet Rusya'nın Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'e gönderdiği 10 Aralık 1920 tarihli mektupta da dile getirilir. Bekzadyan,

Türkiye'nin Sovyet iktidarından önce Ermenistan'a karşı yürüttüğü düşmanca politikanın tamamen doğal olduğunu belirtir ve şu noktalara dikkat çeker:

"Ermenistan Sovyet hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Ermenistan'daki devrimci ihtilali ve bu zamana kadar emperyalist İtilaf devletlerine bir silah olarak hizmet etmiş olan bu ülkede, Sovyet iktidarının kurulmasını içten bir mutlulukla karşıladığına şüphe duymamaktadır. Sovyet hükümeti, bundan sonra Türkiye ve Ermenistan halkları arasındaki her tür düşmanca çatışma zemininin ortadan kalktığına kesin kanaat getirmektedir. İki halk arasındaki yeni ilişkiler, hakların adaletli bir şekilde karşılıklı olarak tanınması ve her iki halka özgürce ve engeller olmadan kalkınma imkânının sağlanması temelinde gelişecektir. Karanlık geçmiş, savaşın ve kırımın kanlı izleriyle birlikte ortadan kalkmalı, yerini halkların kardeşçe işbirliğine bırakmalıdır."¹³²

¹³² RGASPI fond 5, liste 1, dosya 2178, yaprak 40.

Sovyet Rusya ve Ermeni Meselesi

Boryan, bu dostluk ilişkilerinin sağlanmasında özellikle Sovyet Rusya'nın etkisine dikkat çeker. Ermenistan'da Sovyet iktidarının kurulmasıyla Rusya'nın önünde iki önemli görev belirlemiştir: 1) Transkafkasya Ermenilerinin Türkiye Ermenistanı'na bilinen ilgisine, Rusya gerçeğine uygun olarak kesinlikle son vermek ve böylece Türkleri Ermeni meselesinden ve Ermeni tehlikesinden kurtarmak ve 2) Türkiye, İran ve Ermenistan halkları arasında örgütlü bir bağ kurabilmek ve Rus işçi ve köylüleriyle birlik içerisindeki Doğu halklarının Avrupa-Amerikan sermayesine karşı millî kurtuluş mücadelesinin merkezini inşa etmek için, kapitalist devletlerin oyuncağı olan Ermeni meselesini tasfiye etmek amacıyla büyük devletlere karşı Ermeniler ve Türkler arasında dostluk bağını kurmak.¹³³

¹³³ B.A. Boryan, age, c.2, s.283.

Bu temelde Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu daha 29 Haziran 1920 tarihli "İran, Ermenistan ve Türkiye'nin Ezilen Halk Kitlelerine" başlığını taşıyan bildirisinde, Ermeni meselesine yapılan emperyalist müdahaleyi açık bir dille saptamış ve mahkûm etmiştir. Enternasyonal, "Ermenistan köylü ve işçilerine", "yıllar boyunca Kürtlerin Ermenileri kestiğinden dem vurup sizi Sultana karşı mücadeleye kışkırtan ve bu mücadeleden her gün yeni kârlar elde eden yabancı sermayenin çevirdiği dolapların kurbanı olduğunuz" şeklinde seslenmiştir. Bildiride Ermenilere, emperyalistlerin kendilerini Türklere karşı kullandığı, onlardan faydalanmak için Türk topraklarını peşkeş çektikleri hatırlatılmıştır.¹³⁴

¹³⁴ Komintern Belgelerinde Türkiye-1, Kurtuluş Savaşı ve Lozan, derleyen: Doğu Perinçek, Kaynak Yayınları, Yeniden Düzenlenmiş 2. Basım, İstanbul, Kasım 1993, s. 17.

Boryan'a göre Sovyet Rusya, Ermeni meselesinde de dünya devrimi ve emperyalizmin Doğu'da alt edilmesi adına hareket etmektedir. Türkiye, bu davada hiç küçümsenmeyecek bir rol oynamaktadır. Sovyet diplomasisi, Batı emperyalizmine karşı Türkiye'nin Doğu'daki

siyasal öneminin farkındadır. Boryan, Lenin ve Stalin'in dünya devriminin bir parçası olarak Doğu halklarının millî kurtuluş mücadelelerine çok önem verdiğini ve Doğu halkları özgürleşmeden proletaryanın kurtuluşunu olanaksız gördüklerini hatırlatır. Sosyalist önderlerin tespitlerine göre, 1) millet ve sömürgeler meselesi sermaye iktidarından kurtulma meselesinden ayrı değildir; 2) kapitalizmin son aşaması emperyalizm, yarı egemen milletleri ve sömürgeleri siyasal ve ekonomik olarak köleleştirmeksizin varlığını sürdürmez; 3) yarı egemen milletler ve sömürgeler, sermaye iktidarını yıkmadan özgürleşemez; 4) proletaryanın zaferi, yarı egemen millet ve sömürgeler, emperyalizmin hâkimiyetinden kurtulmadan sağlamlaştırılmaz.

İşte Kars Antlaşması'na giden yolun ideolojik arka planı buradadır. Ermeni emekçi kitleleri ve Sovyet iktidarı Türkiye'yle antlaşma imzalanması meselesinde şu etkenlerle karşı karşıyadır: Doğu meselesi, dünya devriminin ve Sovyet ülkelerinin dış politikasının temel taşıdır. Türkiye ise Doğu'daki millî kurtuluş hareketlerinin örgütsel merkezi ve ideolojik önderidir. Sovyetler'in bu konudaki esas umudu Türkiye'dir. Bu bakımdan emperyalizmin Doğu'daki kaderi Türkiye'nin siyasal etkinliğine bağlıdır. Sovyet Ermenistanı bu şartları gözetererek Türkiye ile bir antlaşma imzalamalıdır. Sovyet Ermenistanı sınırları belirlenirken, Türkiye'ye hangi seçeneği yeğleyeceği konusunda tam bir özgürlük verilmelidir. Bu reddedilirse, dünya devrimiyle birlikte Doğu halklarının millî kurtuluş hareketlerine bağlı olan kardeş Sovyet cumhuriyetlerinin Doğu politikası reddedilmiş olur. O zaman proletarya, kapitalizme ve emperyalizme karşı zafer kazanamayacaktır. Ermenistan'ın önündeki seçenek, emperyalizmin ya da geleneksel Ermeni diplomasisini reddederek Doğu halklarının yanında yer almaktır.¹³⁵

¹³⁵ B.A. Boryan, age, c.2, s.8 vd., 164 vd., 175 vd. Sovyet devletinin önemli Doğu uzmanlarından A. Skaçko'nun Azerbaycan Komünist Partisi'nin 3. Kongresi'ne sunduğu "Doğu Meselesi ve Millî Mesele" başlığını taşıyan 20 Şubat 1921 tarihli aynı temeldeki tezleri için bkz. RGASPI fond 5, liste 2, dosya 92, yaprak 35-42

Sovyet Ermenistanı seçimini yapmıştır. Bu seçim Sovyet Sosyalist Ermenistan Cumhuriyeti'nin (SSEC) anayasasına da yansır. Anayasa'nın 8. Madde'sine göre önceki Ermenistan hükümetinin imzaladığı bütün uluslararası antlaşmalar yok sayılmakta, komşu ülkelere ve halklara karşı millî-saldırgan politikalar kesinlikle reddedilmekte, gizli diplomasiye son verilmekte ve komşu ülkelerle dostluk ilişkileri kurulup güçlendirilmesi öngörülmektedir.¹³⁶

¹³⁶ Konstitutsiya SSRA, s.5'ten aktaran: B.A. Boryan, age, c.2, s.176.

Kars Antlaşması

Kars Konferansı'ndaki Ermenistan SSC Heyeti Başkanı M. Mravyan, açılış konuşmasında Sovyet Ermenistanı'nın kurtuluş savaşı veren devrimci Türkiye'ye hayranlığını şöyle açıklar:

"Buraya düşmanca duygularla gelmedik, bize burjuva milliyetçi hükümetlerden miras

kalan tartışmalı meseleleri, zorluk çıkaran lanetli meseleleri tekrardan kıskırtacak hiçbir eğilimimiz yok. Hayır, artık bu görevler, bu düşmanca duygular, bizi yönlendirmiyor. Biz, çalışkan Türk halkının kendi vatanının özgürlüğü adına verdiği kahramanca mücadeleye hayranız. Samimi duygularımızla diliyoruz ve kesin olarak eminiz ki, vatanını korumak için ayağa kalkmış olan bu halk kazanacaktır ve düşmanları kaçacaktır. Konferansın, cephe gerisinde artık düşman olmadığını ve halkın iradesini kırmak isteyen emperyalizme karşı mücadelesine komşularının derin sempati duyduğunu öğrenecek olan Türk halkına Transkafkasya halklarının beslediği bu duygularını güçlendireceğinden eminiz.”¹³⁷

¹³⁷ Dokümentı Vneşney Politiki SSSR, c.4, Gospolizdat, Moskva, 1960, s.373.

Kars Antlaşması, bu düşüncelerden hareketle 13 Ekim 1921 tarihinde imzalanır. Sovyet Cumhuriyetleri ödün veren bir tutum izlemiştir. Antlaşma'dan sonra Türkiye ile Ermenistan arasında yeni bir sayfa açılır ve dostluk ilişkisi kurulur. Harabeye dönmüş kardeş Türkiye, Sovyet Ermenistanı emekçilerinin zor durumunu görerek yardım elini uzatır. Kars Konferansı'nda Türk heyetinin başkanlığını yapan Kâzım Karabekir, Türkiye adına Sovyet Ermenistanı'na 3 vagon tuz, 3 vagon un ürünleri, 80 dana, 40 inek vb. hediye eder. Bu verilen ilk hediyedir, arkası gelecektir.¹³⁸

¹³⁸ Byulleten Narkomindelâ SSRA, No.7, 5 Kasım 1921, s.20'den aktaran: B.A. Boryan, age, c.2, s.306.

Türkiye ile Ermenistan arasındaki önemli bir konu da esirler meselesidir. Kars Antlaşması'nın 16. Madde'sine göre bütün savaş esirleri evlerine geri gönderilecektir. Ermenistan Dışişleri Halk Komiserliği'nin bildirdiğine göre, 688 savaş esiri Ermenistan'a geri gönderilmiştir.¹³⁹

Türkiye'de esir olarak bulunan Ermeni generalleri, ülkelerine geri döndükten sonra 1921 yılının sonlarında Erzurum Valiliği'ne bir mektup gönderirler. Türk-Taşnak savaşı sırasında esir düşen üst düzey Taşnak askerî yetkilileri, Kemalist hükümete ve Türk halkına kendilerine gösterdikleri dostane tavırdan dolayı teşekkürlerini iletirler. Mektup, General Araratyan, General Pirumyan gibi üst rütbeli askerler tarafından yazılmış ve imzalanmıştır.

Türk hükümetinin Ermeni esirlere özenli yaklaştığının birer kanıtı olan mektubun tam metni şöyledir:

"Bugün, esir Ermeni subayları ve askerleri için mutlu bir bayram günüdür. 12 aylık esirlik döneminden sonra vatanımıza ve ailelerimize geri dönüyoruz. Bu vesileyle bizler, Ermeni subayları ve askerleri olarak, Türkiye'de esir olarak bulunduğumuz süre içerisinde gösterdikleri dostane tavırdan dolayı Türk halkına teşekkürlerimizi sunarız.

"Türkiye'den ayrılırken buradan en güzel hatıraları yanımızda götürüyoruz. Eminiz ki, bundan böyle Ermeni askerleri size bir daha silahlarını doğrultmayacaklardır. Bize tam zamanında bildirdiğiniz, iki tarafın yöneticileri arasında Kars'ta bu temelde imzalanan antlaşmaya sonsuz güven duyuyoruz.

"Bundan böyle Ermeniler ve Türkler, birbirine yardım etmenin ötesinde, birbirlerini korumalıdır!"[140](#)

[140](#) Bkz. RGASPI fond 64, liste 1, dosya 210, yaprak 57-58. Mektup, ayrıca eski Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) Arşivi'nin Tiflis şubesinde fond 1, dosya 38, yaprak 58-59 numaralarıyla kayıt altında bulunmaktadır ve Ermeni sosyal demokratlarının yayın organı olan Jogovurdi Dzayn gazetesinin 20 Kasım 1921 tarihli sayısında da yayımlanmıştır.

Mustafa Kemal, Kars Antlaşması'nın önemini Meclis konuşmasında şu sözlerle belirler:

"Bu antlaşma ile Doğu'da hukuki bir şekil alan fiili vaziyetimiz de Sevr Antlaşması'nın tatbik edilmez olduğunu gösteren vakalardan biridir (Şiddetli alkışlar).

"Ermeni meselesi denilen ve Ermeni milletinin hakiki menfaatlarından ziyade cihan kapitalistlerinin iktisadi menfaatlarına göre halledilmek istenen mesele, Kars Antlaşması'yla en doğru hal suretini buldu (Alkışlar). Asırlardan beri dostane yaşayan iki çalışkan halkın iyi ilişkileri, memnuniyet vericidir ki, tekrar teessüs etti."[141](#)

[141](#) Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.12, Kaynak Yayınları, Aralık 2003, s.285.

Kars Antlaşması imzalanınca, Batı basınında bu antlaşmanın Ermenistan için aşağılayıcı olduğu yazılmıştır. Sovyet Ermenistanı'nın önemli siyasal ve askeri yetkililerinden Myasnikyan, 20 Ocak 1922 tarihinde SSEC Sovyetleri Birinci Kongresi'ne sunduğu raporda bu propagandaya gereken cevabı verir. Myasnikyan'a göre Ermenistan emekçileri, Kars Antlaşması'nın sağladığı barışçıl hayatı çok iyi görmektedir. Taşnaklar ise, bağımsız, denizden denize yayılan ve bugünkü Fransa'nın dörtte üçüne eşit bir Ermenistan hayali kurmaktadır. Myasnikyan'ın ifadesiyle Sovyet Ermenistanı, bu hayalin daha önce olduğu gibi milleti imha edecek savaflara sürüklediğini anlayarak bu "aptallığı" reddetmiştir. Sovyet Ermenistanı, Kars Antlaşması sayesinde komşularıyla birlikte yaşayabileceğini kanıtlamıştır. Ermeni ve Türk halkları, emekçileri, karşılıklı kırımdan asla ve asla sorumlu değildir.[142](#)

[142](#) A.F. Myasnikyan, İzbranniye Proizvedeniya, İzdatelsvo Ayastan, Yerevan, 1965, s.376 vd.

Türkiye, Kars Antlaşması'yla Doğu sınırlarını güvence altına aldıktan sonra bütün gücünü

Batı Cephesi'nde zafer kazanmak için seferber edecektir. Kars Antlaşması'nın 30 Ağustos'taki rolü büyüktür.

Lozan Konferansı

Kurtuluş Savaşı'nın zaferi, aslında Ermeni meselesine de kesin bir çözüm olmuştur. Buna rağmen, Lozan Konferansı'ndaki önemli tartışma konularından biri yine Ermeni meselesidir. Konferans boyunca Ermeniler, uluslararası hukukun bir öznesi değil, yeniden uluslararası diplomasi'nin bir nesnesi konumundadır. Bu temelde Boryan, Lozan Konferansı'nda emperyalist diplomatların Ermeni meselesiyle ilgili çıkışlarının ikili karakter ve anlam taşıdığını tespit eder:

1) Bu çıkışlar, biçimsel hukuksal karakteriyle, burjuvazinin uluslararası hukuk, adalet ve insanlık ilkeleri adına emperyalist devletlerin Türkiye'ye karşı giriştikleri yağma seferlerinin aklanmasını ifade etmektedir. Böylece Avrupa kamuoyuna, ezilen "Ermeni halkını" kurtarma rolüne soyunmuş büyük devletlerin dayanışma duyguları sergilenecek; dünya savaşının özgürleştirici karakteri, büyük devletlerin Ermeni halkına karşı görevlerini yerine getirme yükümlülüğü ve İtilaf devletleri diplomatlarının Ermenilere "çıkarsız" yaklaşımları kanıtlanacaktır. Öyle ki, Curzon'un ifadesiyle bu meselede büyük devletler, hiçbir siyasal ve ekonomik amaç gütmemekte, sadece insancıl kaygılardan hareket etmektedirler. Bu yüzden Ermeniler, ileriki süreçte İtilaf devletlerini dinlemeli ve onun çıkarlarına göre hareket etmelidir. Gerektiğinde Çanakkale harekâtında olduğu gibi önlerine konan görevi yerine getirmeli ve Fransızların, İngilizlerin emriyle ayaklanma çıkarmalıdır. Açıktır ki, uluslararası diplomasi'nin insancıl rolü, Türkiye halklarının Ermeniler adına yağmalanmasıdır. Onların insanlık ilkesi, yağma ve tecavüzdür.

2) İtilaf diplomatlarının Ermeni meselesindeki görüşlerinin özü, Ermeni millî yurdunun kurulması talebi üzerinden Türk heyetine baskı yapmaktır. Böylece İtilaf devletlerinin Konferans'taki yağmacı taleplerinin içeriği gizlenmiş olacaktır. Berlin Antlaşması'ndan başlayarak, yakın tarihte hep kapitalist ülkelerin Doğu'daki çıkarlarının korunması için kullanılan Ermeni meselesi, Lozan'da da aynı amaçla masaya getirilmiştir. Böylece Türk heyeti, ana meselelerde (Boğazlar, Osmanlı'nın borçları, Musul vb.) geri adım atmaya zorlanacaktır. Diplomatlar, Türk topraklarında Ermeni devletinin kurulmasını talep etmişlerdir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, Ermeniler amaç değil, işgalci politikaların, yağmanın ve tecavüzlerin gerçekleştirilmesi için araç olarak görülmüşlerdir. Her zaman olduğu gibi Ermenilerin çıkarları değil, kapitalist devletlerin çıkarları, diplomatların görüşlerinin esasını belirlemiştir.¹⁴³

¹⁴³ B.A. Boryan, age, c.2, s.233 vd.

Lozan Konferansı sırasında Ermenistan'da çıkan bir gazete ise, "Ermeni yurdu meselesinin 35 yıldır Ermeni milletini ezip kırdıran Taşnakların maceracılığından başka bir şey olmadığını, Curzon'un Ermeni yurdu isteğinin ise, Kafkas petrolünü kontrol altına

alma amacı taşıdığıını, Bogos Nubar Paşa'nın da Taşnaklar ile Ermeni burjuvazisinin piyonu olduğunu, Ermenilerin kendilerine ait bir yurdu olduğunu, artık maceraya girmeyeceklerini" yazmıştır. Lozan Konferansı'nda ortaya atılan Ermeni yurdu meselesi Sovyet Ermenistanı tarafından protesto edilmekteydi. Ayrıca Türk-Ermeni Dostluk Derneği de Lozan'da Türkiye Ermenileri adına söz söyleme yetkisini İsmet Paşa'ya vermişti.¹⁴⁴

¹⁴⁴ Anadolu'da Yeni Gün 16 Ocak 1923, 6 Mart 1923, 27 Aralık 1922'den aktaran: Nurettin Gülmez, Kurtuluş Savaşında Anadolu'da Yeni Gün, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s.453.

Boryan, ayrıca kitabında Avrupa sosyalistlerinin Lozan Konferansı sırasında Ermeni meselesiyle ilgili tavırlarına da değinir. Avrupa sosyalistleri, gerçekte emperyalizmin ideologlarıdır; yoksa sömürge halkların kurtuluşunu savunmazlar. Avrupa sosyalistleri, Batı devletlerinin Doğu'daki sömürgeci politikalarının aklanması için yürütülen diplomatik faaliyetin içine çekilmişlerdir. Emperyalistlerin Avrupa sosyalistleri üzerindeki ideolojik etkisi o kadar büyüktür ki, sömürgeci devletlerin diplomatlarının istekleri onlar için kanun niteliğindedir ve bunlar "ilericilik" ve "uygarlık" adına "sosyalist bir görev" olarak yerine getirilmelidir.

Lozan Antlaşması'ndan sonra Ermeni meselesi, Ermeni göçmenler meselesi üzerinden, Batı diplomasisinin SSCB'ye karşı kullandığı bir alete dönüşecektir. Bu şekilde Türkiye'yi korkutmanın yeni bir imkânı da yaratılmış olur. Diğer taraftan Rusya, "bahtsız Ermeni göçmenleri" için Ermeni topraklarının geri alınması adına, Sovyet Ermenistanı üzerinden Türkiye'yle savaşa zorlanacaktır. Plana göre, Kars, Sarıkamış, Iğdır vd. için Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında savaş çıkartılacak, böylece Doğu halklarının yakınlaşması engellenmiş olacak, emperyalizmin Doğu'daki efendiliği güvence altına alınacaktır. Ancak bu planlar da boşa çıkartılır.¹⁴⁵

¹⁴⁵ B.A. Boryan, age, c.2, s.236 vd., 243 vd.

SONUÇ

Boryan'ın eserinden çıkaracağımız sonuçları sıralayacak olursak:

1) Ermeniler, tarihleri boyunca istisna oluşturan kısa dönemler dışında egemen bir devlete sahip olamamış, hep başka devletlerin hükümranlığı altında yaşamışlardır. Batı'nın, bir devlet geleneği olmayan Ermenileri kullanma hevesi, Haçlı Seferleri'ne kadar uzanır. Avrupa'nın Katolik devletleri, Müslüman Doğu'ya karşı Ermenileri bir alet olarak kullanmaya bakmışlardır. Ermeniler ise Batı'nın bu eğilimini, ayrı bir devlet kurma imkânı

olarak görmüşlerdir.

2) Ermeniler, emperyalist devletlerin müdahalesine, özellikle Berlin Konferansı'na (1878) kadar, Türkiye'de çok iyi şartlarda yaşamışlar, Osmanlı Devleti tarafından desteklenmiş ve korunmuşlardır. O döneme ait belgeler göstermektedir ki, Osmanlı Ermenilerinin yaşam koşulları, Rusya ve İran Ermenilerine oranla çok daha iyidir. Ermeniler, bu nedenle Çarlık Rusyası'ndan ve İran'dan kaçarak Osmanlı'ya sığınmışlardır.

Osmanlı hâkim sınıfları sömürde millî ayırım yapmamıştır. Hatta Ermeni köylüleri, birçok yerde Müslümanlara göre daha varlıklıdır. Ermeniler, ticaret ve zanaatta önemli yerlere sahiptir. Osmanlı ülkesinin halkları, özellikle Türkler, Kürtler ve Ermeniler, tam bir uyum içerisinde yaşamışlardır.

Boryan, Ermeni meselesinin Batı devletleri ve Rus Çarlığı tarafından Türkiye'yi işgal çabalarını aklamak için yapay olarak çıkartıldığını tarihsel olgularla ve belgelerle kanıtlamaktadır. Ermenilerin sözum ona kötü yaşam koşulları altında yaşadıkları iddialarıyla kamuoyu imal edilmiş ve emperyalist politikalar için bahane üretilmiştir. Batılı ve şoven Ermeni tarihçiler, Ermenilerin gerçek yaşam koşullarını çarpıtmışlardır.

3) Ermeni milliyetçiliği, Batı'nın ve Rus Çarlığı'nın özellikle 19. yüzyılda başlayan Ermenileri Türkiye'ye karşı kullanma tasarımlarıyla uyumlu olarak gelişmiştir. Bu nedenle Ermeni milliyetçiliği, işbirlikçi, şoven ve saldırgan bir zeminden beslenir. Kafkasya'daki Ermeni aydınları, daha 19. yüzyılın sonlarında emperyalist devletlerle "işbirliği" içinde bağımsız bir Ermeni devleti kurmanın hayaline kapılmışlardır ve bu fikirlerini durumlarından memnun olan Türkiye Ermenilerine zorla aşılama çalışmışlardır. Taşnakların yaratan sürecin ideolojik kökeni, Ermeni milliyetçiliğinin bu yapısından ileri gelir.

Ermeni milliyetçiliğinin gelişim sürecindeki pratiği de bu özelliklerini apaçık yansıtmaktadır. Emperyalist devletlerin kontrolünde başvurulan kitle ve terör eylemleri, Berlin Konferansı'ndan sonra Batı devletlerinin teşvikiyle sistemli bir hal almıştır.

4) Birinci Dünya Savaşı, esas olarak Osmanlı ülkesini paylaşmak amacıyla çıkmıştır. Ermeni meselesi bu politikanın aracı olmuştur. Osmanlı Devleti'ni paylaşmak isteyen büyük devletler, bağımsız milliyetçi Ermeni örgütlerini kışkırtmışlar ve savaşa sürmüşlerdir.

Taşnaklara ve kontrolü altındaki Ermeni kitlelerine iki misyon biçilmiştir. Ermeniler, cephe gerisinde ayaklanma çıkararak Türk Ordusu'nu zaafa uğratacak ve Ermeni gönüllü birlikleri aracılığıyla Türk Ordusu'nun savunma hattını yararak Rus işgalini kolaylaştıracaklardır.

Her iki görevin yerine getirilmesinde Türkiye Ermenileri etkin rol oynamıştır. Mesele birkaç Taşnak teröristinin işinden ibaret değildir. Geniş Ermeni kitleleri gönüllü birliklerin oluşturulmasında ve ayaklanmaların çıkartılmasında yer almıştır. Türk hükümeti, bunu önlemek için uygun adımlar atsa da kitlelerinin eğilimini değiştirememiştir. Ermeni kitleleri için ölümcül olan bu politika, emperyalist devletlerle birlikte bizzat Ermeni şefleri tarafından yürütülmüştür.

Çarlık generallerinin ve subaylarının yazdığı yüzlerce rapor ve Çarlık askeri mahkemelerinin yüzlerce tutanağı ve kararları göstermektedir ki, Birinci Dünya Savaşı sırasında işgal edilen bölgelerde Ermeni gönüllü birlikleri Müslüman halka karşı sistemli olarak vahşi katliamlara girişmiş ve mallarını yağmalamıştır. Ermeni çetelerini kullanan

Rus komutanları bile bu vahşet karşısında dehşete kapılmıştır. Bu katliamların tehirden önce başlaması da ayrıca önem taşımaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'nda ve sonrasında sahnelenen Ermeni ayaklanmaları, Türk ordusunun bastırma harekâtlarını zorunlu kılmış ve bu savaşlarda, her iki taraf kayıplar vermiştir. Öte yandan Ermeni çetelerin etnik temizlik uygulamaları, Müslüman halk (Türkler ve Kürtler birlikte) ile Ermeni kitlelerini cephe cepheye getirmiş ve karşılıklı kıyımların (mukatele) yaşanmasına neden olmuştur. Osmanlı devleti ve Müslüman halk, Ermeni ayaklanmalarına ve kıyımlarına karşı savaş önlemleri almış ve emperyalizmin güdümündeki Ermeni çetelerini şiddetle bastırarak haklı bir savaş vermiştir. Boryan'a göre, bu bir vatan savunmasıdır. Ermeni-Müslüman boğazlaşmasının sorumlusu, Batılı emperyalistler, Rus Çarlığı ve Taşnaklardır.

5) Birinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan Taşnak Ermenistanı, Avrupa ve ABD emperyalizminin Türkiye'yi paylaşma amaçlı uygulamalarının aleti olmuştur. Ermenistan, Batı'nın Doğu'daki planlarını gerçekleştirmede üs görevi yapmıştır. Bunun Taşnaklara yansması ise "denizden denize Büyük Ermenistan" projesidir. Taşnak iktidarı, "saf" millî bir devlet kurma adına bugünkü Ermenistan sınırları içerisindeki Müslüman nüfusun önemli bir kesimini sistemli olarak imha etmiştir.

Sovyet önderleri, Taşnak Ermenistanı'nın devrimci Türkiye ile Sovyet Rusya arasına bir duvar ördüğünü saptamıştır. Bunun üzerine Türk ordularının ve Kızıl Ordu'nun askeri işbirliği sonucu Taşnak iktidarına son verilmiş ve Sovyet iktidarı kurulmuştur. Türk ordularının, bugün soykırım olarak adlandırılan Ermenistan harekâtı, Türkiye'nin vatan savunması kapsamındadır.

6) Sovyet Ermenistanı'nın kurulmasıyla birlikte Türk-Ermeni ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu sayede iki ülke arasında iyi komşuluk ilişkileri kurulmuştur. Sovyet önderleri, Türkiye'yi emperyalizme karşı ulusal kurtuluş hareketlerinin ideolojik ve politik üssü olarak değerlendirmektedir. Türk devrimi, dünya devriminin önemli parçalarından biridir ve hatta onun kaderini belirleyecek en ciddi etkenlerdendir. Bu nedenle Sovyet cumhuriyetleri, Kars Antlaşması'nın imzalanmasında Türkiye'ye ödün vermişlerdir. Böylece iki ülke arasındaki Ermeni meselesi son bulmuştur.

Ermeni meselesi, Lozan Konferansı'nda Batılı emperyalistler tarafından yeniden masaya getirilir. Amaç, Türkiye üzerinde baskı kurmak ve emperyalist amaçlarını gerçekleştirmektir. Ancak başarılı olamayacaklardır.

***

Boryan, eserinde görüldüğü gibi Ermeni soykırımının uluslararası bir yalan olduğunu gözler önüne sermiştir. Ermeni meselesinin, her zaman Türkiye'yi paylaşma amacıyla kullanıldığını bütün kanıtlarıyla ortaya koymuştur.

Boryan'ın 1928-29 yıllarında basılan "Ermenistan, Uluslararası Diplomasi ve SSCB" başlıklı yaklaşık 1 000 sayfalık kitabını okurken, hep bugünün Kürt meselesinde yaşanan olayları izliyormuş duygusuna kapılıyorsunuz. İlginçtir, Boryan 70-80 yıl sonra olacakları o günlerden görmüştür. Boryan, Şeyh Sait ayaklanmasına dikkat çekerek, bu kez da Batı'nın Kürt meselesine parmağını doladığını şöyle belirler:

"Eğer Ermeni meselesi ve Ermeniler, önceden Avrupa'nın 'hasta adamı tedavi etmek'

amacıyla Osmanlı İmparatorluğu yönetiminin içişlerine karışmak için 'kamuoyu' yaratmanın bir bahanesi ve aracı olduysa, bu sefer de Ermenilerin yerini Kürtlerin aldığı açıktır."

Boryan, emperyalistlerin o zamanki amaç ve yöntemlerini şöyle saptıyor:

"Türkiye'de devşirdiği elebaşılarda Kürt ayaklanmaları örgütlemek yoluyla Şeyh Sait isyanının yuvası Hakkâri'yi ele geçirmek."¹⁴⁶

¹⁴⁶ Age, s.409 vd.

Boryan, Ermeni bölücülüğünün yaşadığı tarihsel tecrübeden en çok Kürt ayrılıkçılarının yararlanması gerektiğini daha o zamandan saptamıştır. Aslında bu saptama, 1920'lerden İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar, emperyalizme karşı konumlanan bütün Ermeni siyasetçi ve tarihçileri tarafından paylaşılmaktadır.

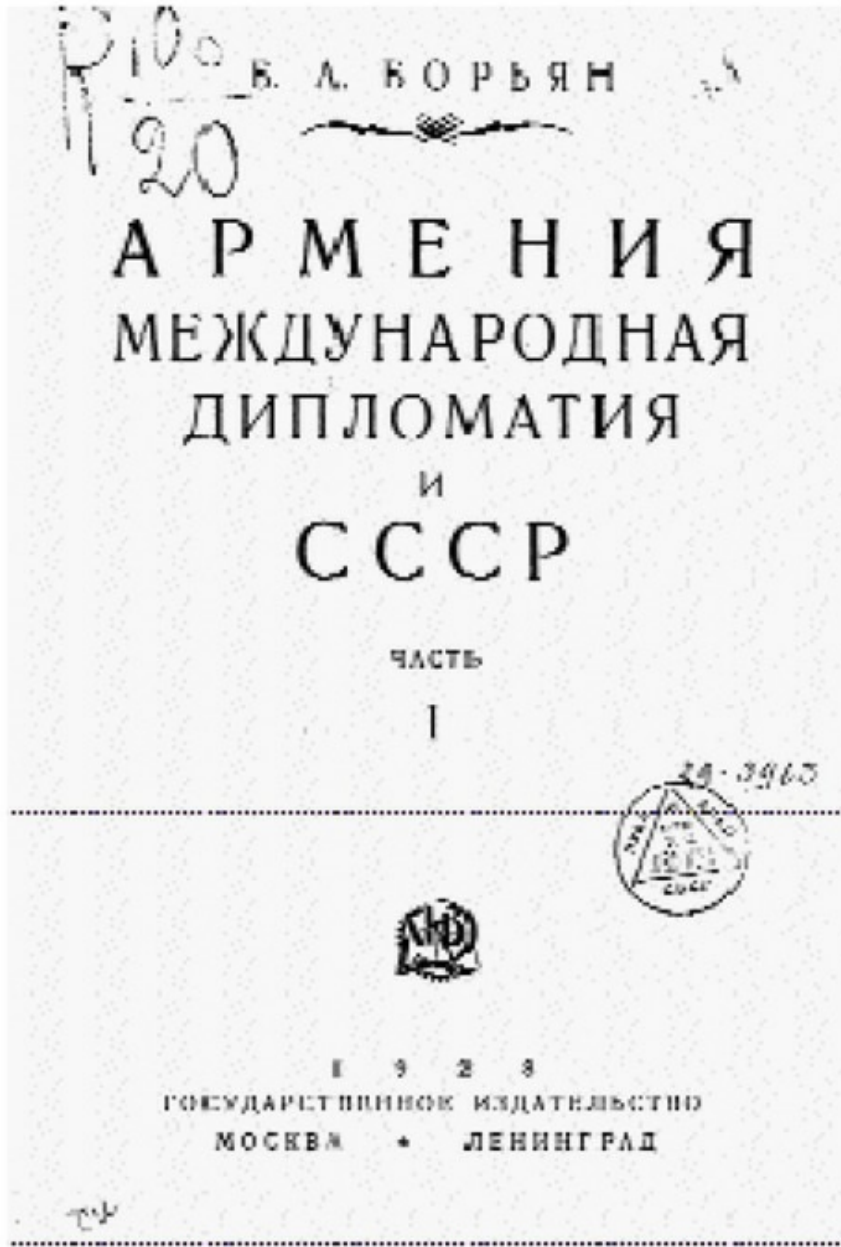
ÖZYAŞAMÖYKÜSÜ

Mehmet Perinçek, 19 Eylül 1978'de İstanbul'da doğdu. Faik Reşit Unat İlkokulu'nu ve Cağaloğlu Anadolu Lisesi'ni bitirdi. Burs alarak Rusya Federasyonu'nda Nijni Novgorod'da 35 Nolu lisede okudu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde araştırma görevlisi olarak memuriyete başladı. 2005-2006 öğretim yılında Moskova Uluslararası İlişkiler Devlet Enstitüsü (Üniversitesi)'nde (MGİMO(U)) misafir araştırma görevlisi olarak çalıştı.

Sekiz senedir Rus-Sovyet devlet arşivlerinde "Türk-Sovyet İlişkileri" ve "Ermeni Meselesi" üzerine araştırmalar yapıyor. Bu konular üzerine birçok makalesi var ve Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri/Sovyet Arşiv Belgeleri'yle adlı bir kitabı yayımlandı. Ayrıca çalıştığı konular üzerine önemli kitapları yayıma hazırladı. Diğer taraftan güncel Türk dış politikası üzerine çalışmalar yapıyor.

Bu konular üzerine sempozyumlarda ve uluslararası konferanslarda tebliğler sundu, Türkiye'de ve yurtdışında konferanslar verdi. TRT'de ve özel televizyonlarda birçok programa katıldı.

Rusçadan Türkçeye çevirdiği kitap ve şiir yayımları da bulunuyor. Rusça, Almanca ve İngilizce biliyor. Osmanlıca (Eski Türkçe) okumayı biliyor.

Boryan'ın, Devlet Yayınevi tarafından yayımlanmış olan Ermenistan, Uluslararası Diploması ve SSCB adlı kitabının I. cildinin (1928) orijinal kapağı

MEHMET PERİNÇEK
Atatürk'ün Sovyetler'le
Görüşmeleri

Sovyet Arşiv Belgeleriyle

"ERMENİ BELGELERİYLE
ERMENİ SOYKIRIMI YALANI" DİZİSİ

